

Эхэ найхан нутагаа эд хамна мандуулаар!

БУРЯАД ҮНЭН

1921 оной
декабрийн 21-нээ
гарана

Бүгэдэ
арадай
газетэ

1996
МАРТЫН
12
Хабарай эхин сагаан
бар
Нарын 22
ВТОРНИК
гарагай 3
№47 (19387)
Газетын сэл
хэлсээтэ.

Үндэр ургаса - үдэр бүрийн оролдолгоһоо

Орооһото болон тэжээлэй ургамалнуудай, хартаабхын ба огородой эдөөнэй тоутууритай ургаса ургуулжа абахын тула нэн түрүүн найнаар бэлдэгдэһэн, тарилгын шанарта хүргэгдэһэн үрэнэ хүрэнгын үрэгтэй болодогын эли. Түнхөөрөөшье, тинмэ гээшэ сабза. "Юу таринабши, үрэнээ суглуулжа абахаш" гэһэн ород арадай ошонгын удхыень эндэ тайлбарлаадшые яалай даа. Бултапай тинмэ аламжатайгаар түлээдэггүйн томдоотой. Газар гээшэ манаа тэжээжэ байдаг, энэндэрээ тарижа ургуулан орооһо таряагаараа хоолодог, үл залгадаг байһанаа маргадаг үнүүд манай дунда яһала лой дайралдаат. Үдэр бүрийн юрьезн соо юумэээ олохоёо болёод ябаһан улад аһал бии гээшэ. Иймэ андасаһаа боложо, ажахынуд хараалһан орооһо таряагаа, тэжээлээ, огородойнгоо эдээ, тартаабхаяа хуряжа аһаагүй бшуу.

бултыень сэбэрлээ, томо жэжээрнь, найн муугаарнь илгаа. Байгша оной хабарай тарилгада хэрэглэхээр бүхыдөө 4600 центнер үрэнэ хаһан байна. Хадагалагдаһан хүрэнгын шанарын тинмэ муу бэшэ. Үрэнэнэй гүрэнэй

аргагүй хэрэгтэй болоно. Тарилгын талмайн бүридэлэй ёһоор энэ жэлдэ 1000 гаран гектар газарта тэжээлэй ургамалнууд таригдаха болоно. Орооһоной холисо тариха хэрэгтэ гол зүйлын гөрох болохо ёһотой. 1996 ондо ажахын

ЭРТЭЭН НЭЭ БЭЛЭДХЭЛ ХЭНЭ

РСФСР-эй хүдөө ажахын габьяата хүдэлмэрилэгшэ И. С. Маншеевэй хүтэлбэрилдэг Туранай совхоз аймаг соогоо жэл бүри түрүүлэн таряан ажаддаа ородог юм. Ажахын механизаторнууд намартаа гэнжэтэ трактор, машинануудаа захибарилдаг заншалтай. Мүнөө энэ хүндэ хүшэр сагта захибарилгын хэрэгсэлүүд тинмэшье бэлээр олодоггүй гэжэ мэдэнбди, тингэбэшье тэдэ арга хургыень оложо, хэрэгтэй түмэр түдэгэ бэдэржэ олодог байна.

Урдандаа эмхитэйгээр үнгэргэгдэдэг үнөөхи воскреснигүднай, субботнигүуднай хаа-яа болодог болоо гээд мэдүүлэе. Үнгэрхэн жэлдэ тус ажахынхид эбэртэ бодо малаа 170 толгойгоор нэмээгээ. Юрэдөө, мал ажалын бараг, үдэсэтэй гэжэ хэлэхэдэ алдуу болохогүй.

Энэ жэлдэ Түнхэнэй аймагай колхоз, совхозуудта хамта дээрээ 11079 центнер үрэнэнэй таряан дуталдана. Жэшээнь, "Маяк" колхоздо - 1300, "Восточные Саяны" - 300, "Мир" - 1170, "Саяны" - 6212 центнер, Түнхэнэй - 1212, Туранай - 885, Харбяангуудай колхоздо 100 центнер таряан дуталдана. Туранай совхозой директор Илья Садаевич Маншеев хэлэхэдээ: "Тарилгынгаа урда тээ үрэнэнэй таряа хажуу тээһээ худалдажа абаха болонобди, ондоо арга үгылдаа" гээ һэн.

Юушье мэдэгдээгүй байтар хабарай тарилга эхилшэхэ, бага саг үлөөд байна. Зарим колхоз, совхозуудай машина, тракторнууд захибарилдагдажа байна. Механизаторнуудта хүшгэн бэшэ. Тракторайнгаа элэһэн, эбдэрхэн зүйлүүдые өөһэдынгөө хүсөөр захижа, залгажа байгаад хүдэлнэд лэ даа. Үнөөхи урдандаа жэл бүри шэнэ шэнэ машина, тракторнуудта хуугаад гүйлгэдэдэг юумэниинь үгы, байһанаа суглуулжа, тааруулжа, хабарайнгаа тарилгада ороогүйдэн аргагүй.

Б. БИРБАЕВ.

НАНАЛАА ТАБЯАГҮЙДЭ АРГАГҮЙ

хуряжа абаһан байна. Энэнь урзанда жэлэйхнээ хооло дээншэ болоно. Үнгэрхэн жэлдэ бүхыдөө 14265 центнер гэхэ гү, али 1994 онойхнөө 601 центнерээр ехэ ургаса абтаһан байха юм.

түспекциин мэдүүлэнэй ёһоор, хадагалагдаһан хүрэнгын шэниисин 94 процентнь, обёосой 96 процентнь гарасынгаа талаар тарилгынгаа шанартань хүргэгдэнхэй. Хабартаа тарилгын кампаниин урда тээ богонихон болзор соо бүхы байһан үрэнээ дулаан агаараар үлээлгэхэ, хүшэрөөр арилгагдадаг буртаг үбһэнэй үрэнэнһөө сэбэрлэхэ, хордохо хүдэлмэрээ ябуулха болонобди гэжэ Г. Новосёлова мэдүүлэе һэн.

тарилгын талмайн бүридэлын тэрэ зандаа үлөөдэнхэй. Тусхайлбал, бүхыдөө 1263 гектар газар дээр орооһото ургамалнууд, эгээл найн хүрһэтэй газартань тэжээлэй ургамалнууд таригдахаар түсбэлгдэнэ. Юундэб гэхэдэ, колхозой бүхы үйлэдбэриень тэжээл шиидхэхэ байна бшуу. Ажахын мэргэжэлтэд, таряашад энээнине найн ойлгоно. Тэжээл элбэг дэлбэгээр бэлдэхэдэ, мал ажалай байдалын найжарха ха юм. Эндэһээ мяхан, хүн элбэгжэхэ байна бшуу. Ажахын экономикын найжарха байһаниинь эли.

Тус ажахы хүүлэй гурбан жэлэй хугасаа соо ондоо тээһээ үрэнэ худалдажа абахаяа болёод, өөһэдыгөө гүйсэд хангадаг болонхой. Зарим жэлнүүдтэ тэдэнэр аймагайнгаа бусад ажахынуудые хүрэнгөөр хангалсахадаа, олзо оршо оруулха зорилготойгоор бартерна хэлсээ хэдэг байна. Колхоз мүн лэ фермернүүдэй ажахынуудта үрэнэ худалдажа, ехэхэн туһаламжа үзүүлдэгын найшаалтай.

Ахамад агрономой хөөрөөн сооһоо ойлгоходо, колхоз мүнөө жэлдэ үрэнэ хүрэнгөөр өөһэдыгөө гүйсэд хангажа шадаа. Тарилгын кампанида үрэнһөө бэлдэхэдээ, түсбөөр х а р а л а г д а һ а н агрохимическэ хэмжээ ябуулгануудай 70 процентынь хэжэ үрдинхэй. "Прибайкалец" колхозой хүтэлбэрилэгшэд мүнөө үедэ үрэнэнэй гөрох худалдажа абаха талаар мүнгэ зөөри бэдэржэ байна. Эдэнэртэ иимэ хүрэнгэ үгы юм. Ажахыда гөрохой үрэнэн яаха

Ушар тинмэһээ мүнөө жэлэй хабарай тарилгын хүдэлмэриие түгэс бэлдэхэлтэйгээр угтаха гээшэ "Прибайкалец" колхозой хүтэлбэрилэгшэдэй, мэргэжэлтэдэй, ба механизаторнуудай нангин уялга болоно.

Н. ХАРИТОНОВ,
"Прибайкалец" газетын
редакциин таһагые даагша.

Г. Новосёлова намтай уулзахадаа, ажахынгаа мүнөө үедэ үрэнһөө хабарай тарилгада түгэс бэлдэһэнээ хөөрөө һэн. Ерэхэ баян ургасын үндэһэ хуури үрэнэ хүрэнгэ болоно гэхэдэ, алдуу байхагүй. Энэ зарим гурим найн ойлгоһон ажахын мэргэжэлтэд ба таряашад үрэнһөө эртээнһээ бэлдэдэг заншалтай юм. Эдэнэр хадагалһан хүрэнгээ

САЛИН ТҮЛЭЛГҮЙЕ – ХИНАЛТА ДОРО

Республикын олон предпритишууд, албан зургаанууд болон эмхитүүдтэ салин хүлээн саг соогоо түлэгдэнгүй гэжэ мэдээжэ. Буряад Республикын Президент Л. В. Потаповай таабадалгайгаар болоһон зүблөөндээр мшиистерствэнүүд болон албан зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд энэ асуудал үүрэгшэ хэлсэһэн байна. Найн оной мартын 1-нэй байдлаар республика дотор түлэгдөөгүй салин хүлээн хэлжээн 280 миллиард түхэригтэ гүрөө. Элдэб түхэлэй эд зоригтэй 810 предприти, мүн бюджетнэ эмхитүүд түлбэрээ абажа шаданагүй. Ехэнхинь найн оной болон гүйсэдхэхэ хиналта шаггадханай ашаар зарим түлэгдэнгүй үүрэгшэ хангажа болоно. Буряад Республикын Ажалай талаар гүрэнэй инспекцие хүтэлбэрилэгшэ Г. К. Языковай мэдүүлэнэй ёһоор, предприти, эмхитүүдэй счедуудта байһан бүхы мүнгэн зориг салин хүлээн түлэгдэдэг эльгээгдэхэ ёһотой. Промышленна томо предпритишуудта салин хүлээнэй талаар үри миллиардуудай мөблөгдоно. Олсолбол, акционернэ бурятэнергэ бүлгэм

хүдэлмэрилэгшэдтоо 20 миллиард, Улаан-Үдын авиазагод 12 миллиард, ЛВРЗ 14 миллиард түхэриг үритэй. Налогой албанай, федеральна казначействын болон аюулгүйе сахилгын федеральна албанай управлени Хойто-Байгалай, Сэлэнгын аймагуудта финансын гуримай алдагданые элирүүлэн байна. Буряадай гүрэнэй университетэй болон Зүүн Сибириин гүрэнэй технологическа университетэй студентнэртэ стипенди түлээг мүн лэ хиналта доро абтайхай. Салин хүлээнэй саг соогоо түлэгдөөгүй ушарай энэ үндэһэн ойлгосотой ааб даа. Предпритишуудта эрьесын зүйлүүд дуталдана, хоорондоо үриэ түлэгдэн урагшагүйдэнэ, - гэжэ республикын Президент хэлэбэ. Салин хүлэ түлэгдэдэг үгтэһэн мүнгэнэй хэр зүбоор, боготоор хэрэглэгдэн тухай мэдээсэл хэрэгтэй гэжэ тэрэ тэмдэглэбэ. Салин хүлээнэй талаар үри түлэгын асуудалнуудые саг соонь хаража үзэжэ байха тусхай бүлэг республикын Президентын дэргэдэ байгуулагдаа.

Л. ВЛАДИМИРОВА.

АРАДАЙМ ЗАНШАЛНУУД НЭРГЭЭГДЭГ ЛЭ!

1980-яад онуудай хубилган шэнэдхэлгын эхилхэнхээ хойшо хүүлэй 60-70 жэлэй туршада мартагдажа, орхиндожо байхан манай буряад арад зоний ёно заншалнууд нэргээгдэжэ байна гэшэ. Жэшээн, хүүлэй хэдэн жэлдэ Улаан-Үдэ нислэл хотодомнай аймаг бүхэнэй нютагаархидай эблэлнүүд байгуулагдажа, жэл бүри аймаг аймагаараа сугларжа, Сагаалгана тэмдэглэжэ, нютагаархидтайгаа уулзажа, бэе бэеэ золгожо, наһатайшуулайнгаа найхан үгэ юрөөлые дуулажа, ехэ зугаа наада заншалта ёһоор дэлгэдэг болоһомнай ехэ найшаалтай.

шэмээшэгүүдын хилээмэ даһатайгаар манай аймагайхидые мэндэшлээ нэн. Харин манай хягтынхидай нэгэ дутагдал гэхэдэ, ородууднай үсоон байгаа.

Жамбалова ехэ шадамараар гүйсэдхэжэ, нэжэгэнэмэ альга ташалгаар утгадаба.

Хүүлээрнь хоёр аймагайхидай түлөөлэгшэд тайзан дээрэ гаража,

хоорондоо хадаг барилсажа, сагаан эдсэгээ ама хүрлэсэбэ.

Хамба-лама Дамба Аюшеев баһа тайзан дээрэ гаража, хоёр аймагайхидые болон бүгэдэ буряад арад зоние Сагаан нараар амаршалаад, энэ гаража ерэлэн Хулгана жэлдэ энхэ амгалан, дайн дажаргүй байжа, ажал хэрэгтээ

хүтэлбэриддэг Хягтын аймагай Алтайн дуу хатарай арадай "Урыал" ансамбль, миним сэгнэлтээр, Сагаалган зориулһан дуу, хатар, наада ехэ шадамараар гүйсэдхэв. Бүхэроссин арадай дуунуудай конкурсын лауреадууд А.Г. Жапова, Д.Ж. Мункуева, Г.С. Цыбикжапова гурбан урданай гоё найхан дуунуудые дуулажа, бэлигтэй хатаршад Г. Балдандоржиева, А. Цыренжапова гэгшэд шог хатар гүйсэдхэбэ.

Энэ гаража ерэлэн хулгана жэлээ, мийн бодоходо, урданайхиднаа бүри найн эмхидхэлтэйгээр аймаг бүхэн сагаалжа байна ха. Иимэрхүү арга хэмжээ ябуулгада 4-5 жэлэй саада тээ байгуулагдаһан Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэлэй үүсхэл оролдолгын маша ехэн элитэ гэжэ тэмдэглэлтэй.

Мүнөө жэл манай Хягтын аймагһаа гарбалтан Загарайн аймагайхидтай сугтаа Х. Намсараевай нэрэмжэтэ академическэ драмтеатр соо мартын 3-най үдэр сагаалбабди. Миний ажалан хаража байхада, иигэжэ хоёр ондоо талын аймагайхид сугларжа, сагаалжа, газар газарайнгаа ёно заншалнуудай онсо илгабарине мэдэжэ, найниеннь андалдан абалсажа байгдаха байна. Жэшээн, загарайнхид найн бэлэдхэлтэй, хошин төлөлтэй, сагаан эдсэтэй, толгойлжо ерэлэн түлөөлэгшэдын үндэһэн буряад зохид хубсаһатайнууд ерэжэ, ородууд

Нютагаархидаймнай эблэлдэ дүримэйнгөөшье ёһоор ород, буряад, бусад яһатан илгаагүй гэжэ мэдээтэйл нэн ха.

Драмтеатраймнай артистнар нэгэдэхи отделенидэ Сагаалган, 12 жэл амитад, атан тэмээе мэхэлжэ, 12 жэлэй аха заха болоһон ама сагаан хулгана тухайгаа гоё найхан, шог зугаатай наада харуулжа, зал соо байһан олон зоние баясуулба. Хулгана жэлэй роль манай Хягтын аймагһаа гарбалтай Эржена

амжалта туйлажа, ажа байдалаймнай жэлһээ жэлдэ найжаран байхые юрөөбэ.

Манай нютагаархидай хүндэтэй наһатайшуулай нэгэн болохо Гырыл Николаевич Раднаев хамбаламын Моорөөшын "Балдан-Брайбуи" дасангай шэрээтэ байха үедөө богонихон хугасаа соо дасангай гоё найхан Цогчин дуган бүтээхэжэрэгтэ маша ехэ оролдолго гаргаһан аша габъяае онсолон тэмдэглээд, бурхан шажан тухай буурадаггүй хонгоо хоолойгоороо дуу дуулажа, хамба-ламадаа хадаг барижа, харюусалга ехэтэй үндэр тусаалдаа арюун нангин ажал хэрэгээ амжалтатай бэлүүлжэ байхыень хүсэбэ.

Хоёрдохи отделенидэ түрүүшээр загарайнхид хожомын хягтынхид наада харуулжа түгэхэбэ. Н. Д. Цыбиковагай

Аймагһаа ерэгшэдэй һүүндэ нютагаймнай урдаа хаража, омогорхожо ябадаг хубууднай Буряадай арадай артистнар Аюша Данзанов, Аюр Аюшеев, өшно театрай бэлигтэй замуу дуушан Дамба Занданов, "Байгал" ансамблин дуушан Цыпилма Аюшеева болон ирагуу, найханаар дууладаг Эржена, Саян Жамбаловтай концертдэ оролсожо, гоё найхан дуу хатар гүйсэдхэжэ, "Тоонто нютаг" гэлэн мэдээжэ, Буряад ороноймнай гүмн мэтэ болон алдаршаһан дуугаар концертдэ түгэхэхэдэнь, зал соохи олон зон бүгэдэ хүл дээрээ бодожа халуун альга ташалгаар утгадаг Иигэжэл Сагаалганаймнай үндэһэн найнаар лэ үнгэрбэл даа.

Аймаг бүхэнэй арад зон, үндэһэ яһатан, ород, буряад бусад яһатан илгаагүй Аха дүү мэтэ, амидаран жаргажа нуухань боһотой Эртэ урда саһаа элинсгэ хулинсагайнай баримталжа байһан ёно заншал нэргэн мандалга байхань боһотой

Ринчин ЦЫДЕНДАМБАЕВ сэрэгэй болон ажалда ветеран ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: найндэргэ урда С. БАЛДУЕВАЙ, ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фотонууд

Дэлгүүр: ажамидарха арга бэдэрхэ

ҮБЭЛЭЙ эгээл шагга, наари хүйтэнэй хаһа гол түлэб ходооронтожо, хабар тээшээ боложо эхилхэ, зааха уриной амин үзэгдэхэн аабы гэхэдэ, Сагаа нарын гараһанһаа хойшо хал-ля хорон халхин үлээгээд, ордохотойгоор жабарлаад абана. Хүүдэм таллада хүйтэн халхин нобтэ үлээхэдэл гэхэ юм.

Дардам харгыһаа холо бэшэнье хааны, автобусһоо бүүтаад, Хубисхал тосхон тээшэ халхи хүрин ябагаар гэгхлэхэнэ тинмэ амархан бэшэ. Арадаа арха-барха сүүмхэ үргэлһэн хургуулиин жаа үхибүүд нюураа халхинһаа халхалан, борбойсо гүйлдэһэ. Тосхондонь хургуулиин үгы дээрһэнэ эдэнэр үдэр бүхэндэ ондоо тээ ошожо хурахадаа, ингэжэ халхин жабар хоёрго үлээлгэн, долёолгон, харгыдаг баарһад бээ.

Энэ хонгёо гоё нэрэтэй Хубисхал гэшэмнай Ивалгын тосон тэг дунда оршодог, жэлэй дүрбэн сагта талын халхинда хаа хаанаһаа үлээгдэжэл байдаг жаахан тосхон. Анхандаа табиад жэлэй саана эндэ тинмэ нэрэтэй колхоз гү, али коммуна байһан аабза. Түрүүн энэ Ивалгын туршалга-үйлэдбэрини жааһын, һүүдэнэ Ивалгын совхоз-техникумэй һу хаалин түрүү фермэ гэжэ адартай байгаа. Тинхэдээ би энэ тосхоной хуудам таллада, халхи жабар доро зүдэжэ, дааража байһан тухай элэхээс хананагүйб.

Харин мүнөө сагта хүдоо шотагуудта боложо байһал хубилаалта - аграрна реформа гэхэ гү, али дээрһэнэ эмхидхэгдэнэн, талын халхи шуурганһаа долоон доро, "хүсэтэй халхиной" юрын нэгэл фермэдэ ямар юумэ асарааб гэжэ хэлэхэ гэнэб.

Урдань эндэ оло дахин лэ

ябагдаһан гэшэ. Гансашье аймар соо бэшэ, бүхы республикадашые нилээд суутай хаалишан Бимба Ринчиновна Гомбоева далаад-нааяд онуудта эндэ хүдэлдэг бэлэй. Юрэдөө, тэрэ ямаршые жэлдэ үнээн бүринһоо 2800-3000 килограммһаа доошо һу хаагаа гэжэ дуудадаггүй һэн. Тэрэнэй

зон байгаа, хэхэ ажалгүй зайжа, архидажа, ашалалдажа ябахань ямар жэгтэй юм? - гэжэ Бабасан Гомбоев үбгэжөөл хэлэнэ.

Элэмнай Бимба Ринчиновна нүхэртээ бүхы наһаараа хамтын ажалда, хойшоо хараггүй, хүдэлһэн, юушыншые болоо һаа, гараа хабсараад һуужа шадахагүй хүн. Мүнөө тэрэ

килограмм һүн хаагаа ха юм. Тэрэ үдэр үншэй хаалишан Александр Бабасанович Гомбоевтой уулзажа шадаагүйб.

Фермынгээ нимэ тулюур байдалда орошоод, һу хаалин жэл бүри уламдоошоложо байһан тухай тэрэ юун гэжэ хэлэхэ байгаа юм ааб? Теэд хэды бэрхэшые һаа, "хүн өөрингөө

түбэгтэй болоо. Урдань тэрэнэ Улаан-Удын һүнэй комбинатта тушаагша һэмди. Теэд тэдэнэй мүнгэ саг соонь түлэхэеэ болиходонь нэгэ үе һүеэ ооһэдөө дэлгүүртэ абаашаад худалдажашье үзөөбди. Һүүлэй үедэ совхоз-техникумэй жолоошон Павел Еншенков хоёр фермын һу суглуулаад, зоохэй, эзэгэй, тараг болгожо, дэлгүүр абаашадаг болонхой. Саашадаа яаха зонбийди? Мэдэхэ юумэн үгы, - гэжэ тоо бүридх гншэ Дари-Ханда Гомбоева хоорэнэ.

- Салин түлбэри хэр абадаг зомта? - гэжэ асуухада, тэрэ ингэжэ хэлэнэ:

- Үнгэрэгшэ зунһаа-намарһаа гэхээр юушые абаагүй байһанаа, тээсгэнэйл заа-зуу мүнгэ абаабди. Тэрэншые юун оодтэй байхабдаа. Хэрбээ малай эдиэхэ тэжээлэй байгаа, һүнэй бараг һайн һаагаа, тэрэнэйнгээ саг соогоо худалдагдаа һааны, хүн бүхэн нарын лаб 300-400 мянган түхэриг абаха аргатай.

Иимэ эрхэ байдалда зон ямар найдалтай хүдэлхэ гэшэб? Яажа ажаһуунаб гэжэ гайхахаар.

Теэд нимэл сагай тудажэ ерээд, зоной байдалай нимэрхүү болошоод байхада, хайшан гэхэб? Ажамидарха, үри хүүгэдээ оодонь болгохо хэрэгтэй. Үбгэд, хүүгэдтэй айлууд тэдэнэйнгээ заа зуухан пенсн хүлээгээд, ядахын сагта хилээмэ, саахар, даһа, шиирэ гэхэ мэтые абаханые мүнгэтэй болохо аа гүбди гээд һууна. Баһа юушыншые болобол, "мал хараха - ама тоһодохо" гэнэн үгые һанажа, үхэрнүүдээ, үнээдээ яажашье һааны, хаража, харууһалжа, һаажэ байха гэжэ оролдон гээшэ ааб даа.

М. НАМЖИЛОВ.

ХУБИЛАЛТЫН “ХАЛХИН” ДОРО

өөрингөө баян дүй дүршэл, хүдөөгэй ажал хэрэг тухай хөөрөхэдэн бүхэл үдэр соошые һонирхон шагнахаар байхаш. Урма хэшээл ехэтэй, олондо аша туһатай ажал гэшэ хүнине оодонь үргэдэг лэ даа. Бимба Ринчиновнагай Октябрийн Революциин, Ажалы Улаан Тугай орденуудаһаа эхилээд, олон тоото медальнуудаа энгэргээ ялруулан, ехэ сутлаан, зүблоонүүдтэ һуулсахыенс харахада, омогорхолтойл һаабза. Тэрэ Александр хүбүүгээ дахуулжа, баһал бэрхэ хаалишан болгоо. Зургаа-долоон жэлэй саана Александр Гомбоев, мүн энэл фермын үшөө хэдэн һаалинад республикын гурба мянгатанай тоодо ходоо ородог байгаа.

- Мүнөөтнай энэ фермэдэ урдын хидал аднынше юумэн үгы. Үхэр малайн гурба-дүрбэнэй нэгэ хубинь үлоо юм гү, али үгы гү. Юрэдөө, ханһаа, хорёонуудын хооһорнонхой шахуу хэбэртэй ашша. Юушые боложо байһан саг гэшэб? Ман шэнги үбгэд, хүгшэдэй ойлгохо юумэн үгы. Урдань хүн зон хуу ажалтай, заа-зуу салинтай, бултал сүлоогүй хэбэртэй байгша һэмди. Харин мүнөө гартай хүлтэй, хүсэ шадалтай

хүгшэнһөө гээгдэһээр Александр хүбүүнэйнгээ, Дари-Ханда бэрингээ хажууда гэртэхи, газарна жалаа хэлсэжэ һалирһаар, ашанараа харалсаһаар зандаа.

- Баабай зүб хэлэнэл даа. Малнай яаха аргагүй үсөөн болошонхой. Мүнөө фермэдэ 3 һаалишан 47 үнэе һаана. Дүрбэ-табан жэлэй саана эндэ адагынь 200 шахуу үнээд байгаа. Энэ жаахан тосхоной олонхи эхэнэригүд фермэдэл хүдэлдэг һааб даа. - гэжэ тоо бүридхэгшэ Дари-Ханда Будожановна хэлэнэ.

- Теэд һүн хэр хаагданаб? - гэжэ асуунаб.

- Мүнөө үедэ түрэхэ үнээднай олоороо шэргээд, хорёод үнээн һаалһана. Үдэрэй 60 гаран литр һу абаһабди. Үнгэрэгшэ жэлдэ фермээрээ үнээн бүринһөө 1100 килограмм һу хаагаа һэмди. Александр Гомбоев үнээн бүхэлһөө 1384 килограмм, Галина Бадмацыбинова - 848 килограмм, Наталья Санжицыбинова - 640 шахуу килограмм һу хаагаа, - гэжэ тэрэ харюусана.

Үнгэрһэн жэлдэ энэ үрэ дунгоороо тус фермынхид аймар соогоо дундуур гараа. Нёдондо эндэ аяр долоон фермэдэ үнээн бүринһөө оройдоол 600-800 гаран

толгойһоо дээгүүр харайжа шадахагүй" гэдэг шуу. Олонхи ушарта тохёолдоһон байдал хүнүүдэй арга боломжоһоо хүсэтэй байдаг. "Һанаанай байхада, һоёо хүрэхэгүй".

Гэхэһээ уламжалан, эндэхи һаалишад, малшад ямар эрхэ байдалда хүдэлнэб гээд хаража. Фермын шулуун байрын хаахадһаа ехэнхын хооһон, үүдэ, сонхонуудын үни һаланхай. Урданай калорифер, котельнэ гэхэ мэтэ дулаа үгэхэ, үһа халааха түхээрэлгэнүүд байхабди. Ханһа соонь хүйтэн зүдэрүү, малайшые эдиэхэ юумэн хүрхэй бэшэ. Һаалишад малшадай хэлһэнэй ёһоор, эндэхи үнээд буйлуулагдаһан, эһэгдэһэн холоомо һошо, талха таряанай зүйл харахадһаа болиһоор хэды жэл болоо. Мүнөө үбэлэй үедэ үнээн бүхэлдэ 3 килограмм үбһөнһөө, 20 килограмм силосһээ ондоо ямаршые тэжээл үгтэ тоггүй. Малай үүлтэр һайжарууча, һу шэмэ ехэтэй үнээдэй түл, һанн хашараг, гунажэдые худалдажа абаха, муу, хүгшэн малые һэлгэхэ тухай хэлсэхэешые болинхой. Тинмэ арга боломжо совхоз-техникумдэ үгы.

- һаагаа болоһон һүеешье тушааха, худалдаха дамнай

Хурамжаанһаа мэдээсэнэ: ОЛОНОЙ УРДА ТООСОХО

Хурамжаанай аймагай өөрыгөө хүтэлбэрилгын захиргаанай мэдээсэлээр, март нарада хүдоогэй улад зоной хабаадалгатайгаар Могойто, Майск, Аргата, Арзгуун, Алаа, Уланхуан һууриннуудта суглаанууд үнгэргэгдэхэн.

Тус аймагай захиргаанай гулваа Гомбожаб Чиршинович Цыбиковэй хүтэлбэри доро тусгаар комисси эмхидхэгдэнхэй. Тэрэнэй бүридээдэ аймагай гулваагай нэгдэхэн орлогшо О. Ц. Дондунов, финансын албанай таһагыг даагша Д. Дондупова, аймагай газетын редактор Ц. Э. Тогонов, захиргаанай экономика таһагыг даагша С. О. Дамбаева болон бусад комиссиин бүридээдэ оронод.

Эдэ суглаанууд дээрэ шотагай зайһанууд, хүдөө ажахын эмхи бүлэгүүдэй харюусалгата мэргэжэлтэд, хүтэлбэрилэгшэд, багшанар болон бөөын элүүрые хамгаалгын хүдэмэрилэгшэд шотаг нутынгаа улад зоной урда хэлһэн ажалаараа тоосохо юм.

Сагай энэ хүшэр хүндэ үедэ яагаад ажабайдалаа оодонь һэргээхэ, дууу дундануудаа усдахад тухай нилээд ехэ хөөрээдөөн болохонь хаш.

БАГШАНАРТАЙ УУЛЗАБА

Аймагай захиргаанай гулваа Г. Ч. Цыбиков Хурамжаан тосхоной гурбан хургуулиин багшанар болон арадай һуралсалай таһагай хүтэлбэрилэгшэдтэй уулзаба.

Уулзалгада багшанар ооһэдынгөө хүндэ хүшэр байдал, хургуулинуудай материално-техникакэ баазын һуладан муудажэ байһан тухай дууһан һая һунагдаһан гулваадаа хөөрөжэ үгэбэд. Тинхэдэ багшанар гэр байрагүй тухашарна, энэ асуудал түргөөр шидэхыенс мэдүүлбэд. Тэдэнэй гол асуудал гэхэдэ, хэдэн һараар салингаа абанагүй, ажаһуудал доошолоһоо ондоо һайжарха юумэнинь үгы.

Хурамжаанай лицей-интернадай директор Т. Ш. Хамарханова, гүсэд бэшэ дунда хургуулиин директор Т. Ш. Балдинова, багшанар Р. Р. Будаев, Б. Д. Будаев болон бусад ооһэдынгөө һанамжануудаар хубаалдаба. Г. Ч. Цыбиков анхаралтайгаар булгангине шагнаад, туһаламжа хүргэхэбди гэжэ найдуулба. Хүдоогэй багшанар һаяр салин хүлээе абаха, үгы тухайгаа тодорхой мэдээсэл абаха дуратай байба. Захиргаанай гулваа хэлэхэдээ, нэгэ аргыень оложо, заал һаа, гүлэхэбди гээ. Иимэрхүү уулзалганууд бэшэшые шотагуудай хургуулинуудта үнгэргэгдэхэ.

Г. ОЧИРОВ.

Зөөри эзэтэй, мүнгэн тоотой

ЗАЙН ГАЛ МИИНТЭ БЭШЭЛ

предприятинууд - 561 миллион, промышленна бэшэ предприятинууд - 48 миллион, бюджетэй эмхинууд 70 миллион түхэриг үритэнхэй байгаа. Мүнөөдэрэй байдалые харабал, эдэ тоонууд үшөө ехэ болонхой.

Зайн гал хэрэглэгшэдые тоосоо хүүлэхэ нэгэл арга манда үлэнхэй. Зайн галын таһалдабал, нойрһоо һэриһэндэл, гүйлдэжэ эхилхэ юм. Теэд энэмнайшые манда найдамтайгаар туһалха арга бэшэ гэжэ үнгэрэгшэ намар тохёолдоһон ушар гэршэлнэ. (Зайнгаа гал таһалдууһан нэгэ фермер өөрөө холбохо гэжэ ябаһаар сохюулшоо юм). Иимэ ушар болоходоо, хэн хэндэмнайшые таатай юумэн үгы.

Гэбэшые эдлэһэн зайнгаа галай түлоо тэдэнэр түлбэригээ эхэ дүүрэн аргатай аад, саг соогоо мүнгэ оруулангүй гэжэ һанамаар.

Тайлбарлан хэлэбэл, нэгэ киловатт зайн галай түлоо промышленна объектүүдэй 280 түхэриг түлэхэдэнэ, хүдоогэйһид 103 түхэриг гүлэнэ.

Таряашанай ажыхыда байһан подстанции бүхэндэ электросчётчик табигдаагүй. Тийгэбэшые тэдэнэй хүдэлгэжэ байһан түхээрэлгэнүүдын, мүн

тэрэнээ хүдэлгэхэ - сагынь хараада абалсан, хоорээдоод, хэн хэндээ таарамжатайгаар хэлсээ баталдаг гэшэбди. Ушар нимгэхээ хэн хэниие хашаа, хэн хэнээ мэхэлээ гэхэ үндэһэн байхагүй.

Малшадтай зунай бэлшээридэ зоодэгы хараада абажа, зунай гурбан нарада түлбэри оройдоошые абадаггүйбди.

Мүнөө үедэ хэнэймнайшые байдал хүнгэн бэшэ. Хооһон хармаантай манай хүдэлмэришэд үрилээ тэмдэгтүүүжэ, магазинһаа хилээмэ абаха хүрэтэрөө доройтожо байнабди.

Урда урдаһаа үриеэ хаалсадаг гуримай дэлгэрһэн хада ооһэдын бата зөөритэй таряашанай ажыхынуудай, жэшээнь, үбһэ, мяха үгөө һааны, тэрэнэйн мүнгэнэй сэнгээр хэрэглэһэн зайн галай үрише даража боломоор ха юм.

Бензин, солярка хэрэгтэй болоһон саг соогоо абана ха юмта. Үдэр хүшгүй урдажа байдаг зайнтнай гал миинтэ бэшэл. Нэтэрэнгүй, саг соогоо түлбэригээ хыг гэжэ районийнгоо б. хы зайн гал хэрэглэгшэдые урлалха байнаб.

Б. РИНЧИНО,
Хэжэнгын районий электросетийн начальниг.

"ДОРЖО ЖОДБО" ХАЛЬМАГ БОЛОН ОРОД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ

БУДДЫН ШАЖАНТАНАЙ эгээл хүндэтгэйдэ тоологдодог, үргэн олон зоной уншадаг номуудай нэгэнийнь "Доржо жодбо" гэжэ хуряангы түбэд нэрээрээ алдаршалан ном юм. Энэ номой анхан эхэнь манай ээрын эхин багаар Энэдхэгтэ зохёогдохон эртын махаянын судар болоно. Самгарди (санскрит) тобшо нэрэнь "Ваджрачхедика" гэжэ юм.

Бүри II-III зунай үеэр энэ судар мэдээжэ болоод, махаянын үндэхэ нуури табигша гэжэ тоологдодог Нагарджунын зохёолнуудта дурагдажа, тайлбарлагдажа эхилэн байна. Саашадаа VIII зуун жэл хүрэтэр Энэдхэгэй гүн ухаатад Асанга, Васубандху болон бусад энэ зохёолые тайлбарилжал байгаа. IV зуун жэлдэ энэ зохёол хитад хэлэндэ оршуулагдаа. Саашадаа арбаад зуун жэлүүдэй туршада тэрэ түбэд, хотан, согдиин, мойгол, мажжа, япон хэлэнүүдтэ оршуулагданаан байна.

Манай Буряад орондо түбэдһоо хуушан монгол хэлэндэ оршуулагданаан, манай дасангуудта барлагданаан "Доржо жодбо" ехэ дэлгэрэнги байһан юм. 1992 ондо "Байгал" сэтгүүд хуушан монгол ба мүнөөнэй бэшэгтэ оруулһан "Доржо жодбо" толилоо лэн.

1993 ондо "Доржо жодбо" Энэдхэгтэ гурбан хэлэн дээрэ нэгэ ном боложо гараа юм. Энэдхэгэй эрмэлзэдэй 1979 ондо санскрит хэлэндэ тэрэ хэблэлэн "ваджрачхедикье" хэрэглэлсэн, В.П. Андросов ород оршуулгыень хээ. Тиэхэдэ ХҮИ зуун жэлдэ хуушан хальмаг хэлэндэ Заяа-бандидын хэһэн оршуулга номдо оруулагдаа. Гадна энэһэнээ мүнөөнэй хальмаг хэлэндэ А.В. Бадмаевай хэһэн оршуулга үгтэбэ. Эдэ гурбан "Доржо жодбо" соголигтой номой хэблэритэйгээр хэблэгдээ.

"Доржо жодбын" гол темэнь гэбэл, махаянын заабари баримталан нирваанда хүрэхын тулада боди мүрэй замда ороһон хүнэй абари зангынь, үгэ хэлэниинь, сэдхэл бодолынь ямар байдаг бэ гэнэн сэдэб болоно. Бодисада болохые хүсэгшэ буян хуряаха, плангаяа тус сударые сээжэлдэхэ, бисалгаха, тэрэн тухай эрдэм

мэдээ дэлгэрүүлхэ ёһотой гэжэ хэлэгдэнэ.

Ёһотой найнаар бодомжолжо нураһын тулада тусхай ёһоор һанал бодолоо хэлэжэ нураха хэрэгтэй гэнэ. Энэниинь нимэ үгэнүүдээр согсолжо болоно: "Хэрбээ А бии һаань, мүн А

Субади аа, эгүүни хэр хэмээн сэдхэмүй. Түгэс сайн лагшантын тула Тэгүүншэлэн ирэгсэн хэмээн үзэгдэхү-яа сэдхэмюю.

Субади үшэрүүн:
- Илажу түгэс нүгшэгсэн аа, тэрэ буса болой. Түгэс сайн лагшантын тула Тэгүүншэлэн ирэгсэн хэмээн үлэ үзэгдэхүй буюу. Тэрэ ягуун-уу тулада хэмээбаасуу, Тэгүүншэлэн ирэгсэн аа, алибаа түгэс сайн лагшан хэмээн номлогдогсон тэрэ бүгээд түгэс сайн лагшан үгын-хүү тулада болой.

Тиин хэмээн үшэгсэндэ, Илажу түгэс нүгшэгсэн амин хабьяата Субадида нин хэмээн зарлиг болобой:

- Субади аа, хэды түгэс сайн лагшан болбаасуу, тэды-хүү худал болоюу. Хэдыхэн ба түгэс сайн лагшан үгы, тэды - хүү худал үлэ боломой. Тэрэ мэт-нээр Тэгүүншэлэн ирэгсэды лагшан хингээд лагшан үгэхүү -яа үзэгдэхүй.

Бурхан багша Субади хоёрой нимэ үгэ андалдаанаа бүхы "Доржо жодбо" бүридэнэ.

"Доржо жодбо" гэшэ гүн ухаанда гэхэ гү, али буддын философидо хабаатай зохёол болоно. Тиигээд эртэ урда сагта айлагдаһан тула ойлгоходо хэсүү юм. Мүн хэдэн дахин оршуулагдаа. Тиин оршуулагша бүхэн өөрынгөө ойлгосоор хүрбүүдэг тула зарим үгэнүүд элдэб оршуулгада ондоогоор дамжуулагдадаг. Жэшэнь, зохёолой бүрин нэрэнь хуушан монголоор нимэ: "бэлиг-үүн чинада хизаар-аа хүрэгсэн, ошор-ияар огтологшо нэрэтэ ехэ хүлгэн судар оршобо". Хальмаг хэлээр нимэ: "Билгин чинд күрсэн Таслагч Очр кемэх Ик Колгнэ судр". Эндэ "хизагаар" гэжэ үгэ үгы, мүн "ошор-ияар огтологшо" гэшы орондо "Таслагч Очр" гэжэ нэрлэлэн байна. Ородоор энэниинь иигэжэ дамжуулһа: "Сутра о Совершенной

бэшэшье юумэн байха. Тиимэһээ А гэшэ нимэл харилсанги (относительна) удхатайгаар бии байна. Иимэ тусхай ёһоор бодомжолын нэгэ жэшээ:

"Как ты считаешь, Субхути, может быть виден Татхагата благодаря великолепию его признаков?"

Субхути отвечал: "Нет, Бхагават, Татхагата не может быть виден благодаря великолепию его признаков. Почему же? Что Татхагатай названо "великолепие признаков", то вовсе не является "великолепием признаков".

Бхагават говорил досточтимому Субхути так: "Поскольку, Субхути, есть великолепие признаков, поскольку есть и заблуждение, поскольку нет великолепия признаков, постольку нет и заблуждения. Значит, Татхагата может быть виден благодаря наличию и отсутствию признаков".

мудрости, отсекающей (тьму невежества), как удар молнии".

"Ошор (ваджра, вачир) гэжэ үгын "алмаз" гэнэн удхатай хадань, энэ зохёол ород хэлэн дээрэ "Алмазная сутра" гэжэ нэрээр алдаршанхай. Заримдаа "Жезл пресечения" гээшье оршуулагдадаг. Харин В.П. Андросов энэниинь буруушаажа, "ваджрачхедика" гэжэ санскрит үгы, "рассекающая (тьму невежества) как удар молнии" гэжэ оршуулһа.

Оршуулгануудта нимэ алгасалай зарим тэды байбань, тэдэ хоорондоо яһала тудалдаад байна. Буряад зоной "Доржо жодбын" удхыень ойлгожо, бисалгал хэһын тулада энэ сударые мүнөөнэй буряад хэлэндэ оршуулжа, ород оршуулгатайнь гаргабал, һайн бэлэй.

Лубсан ШАГДАРОВ,
буряад хэлэ шэнжэлэгшэ.

1996 оной март УһАН БУДАНГИРТАА

Гадаадын хүнүүд Росси ерэхэдээ, түүхэйгээр ууха уһаая абтажа ябадаг болонхой. Италиин Альпаһаа гү, али Польшын Карпатта абтаһан пластика бутылкатай уһанай худалдагдажа байхые ниислэлэй болон бусад хотынхид гайхангыар харадаг лэн. Мтн уһамнай булангиртай гэжэ ойлгодог боложо байнабди.

Гол мүрэй ба сөөрэмүүд бузарлагдана, газар дээрэхи уһанар муу, хура бороогойшы, худагайшы уһан урданынхны сэбэр бэлэ болохтой гэжэ экологууд хэлэнэ.

Мүнөө ороной хүн зонинь сэбэр уһаар хангаха талаар зарим тэды хэмжээнүүд абтажа эхилэнхэй. Энэ асуудал элдэб комиссүүдтэ зүбшэн хэлсэгдэнэ. Олонхи нотагуудта гүнзхэ үрэмдэмэл худагуудһаа чуха уһа абадаг болохо шухала болдо. Харин һайн насос гаргадаг үйлэдбэринүүдтай Россиин газар тусхайдбал, Молдавида үлэһэнхэй. Тиимэһээ "Гидромашсервис" гэдэг АО Россиин болон СНГ-гэй предриятинуудые насос тухээрэлгээр хангаха зорилго бэсүүһэнэ.

Кранһаа гарһан түүхэй уһа айлгагүй уудаг болохоннай үшэһэн үды. Гэбэһие шэнэ технологи болон техникгүйгоор энэ асуудал шиндхэгдэхгүй.

Сибиринин бусад регионуудта орходоо Буряад Республиктай уһан яһала һайн гэдэг. Тиигэбэһие Сэлэнгэ болон хүдөө ажахын бүрэдгэрэх бусад гол мүрэнүүдтэ элдэб химическэ зүйлүүд ороно болонхой.

Энэ талаар Улаан-Үдэ золтой байгаа. Тэрэн доро 70 метр гүнзэгдэ ехэ һайн шанартай уһан байжа, тэндэхээ абтаһан уһа уудагбди. Хаягта, Закаменск болон Каменск хотонууд лэ гүнзхэ газар дороһоо уһа абадаг. Харин бусад нууринууд гол горхон болом худагуудһаа эдихэ уһаяал абаһаар зандаа.

УПАМ УХААЛАГДАНА

Эртэ урда саһаа хүнүүд юумэнэй утые, шэгнүүр, саг гэхэ мэтэ тоодо оруулан хэмжэхэ гэжэ эрмэлзэдэг лэн. Тоо томшогүй олоо ухаалагшад хэмжэлын приборнуудые саг ошохо бүри һайжаруулаа. Тиин мүнөө үедэ бүри шодэндэ харагдашагүй зүйлүүдые, жэшэнь, атомай частицануудые хэмжэдэг приборнууд ухаалагданхай.

Урданы юумэнэй һүүдэрээр саг тухайдлаг байгаа. Харин мүнөө саг хэмжэдэг элдэб янзын наран зүб часууд ухаалагданхай тээһэн ааб даа.

Дэлхэе харуулхын тулада карта байдаг. Теэд энэ хабтагар зурга болоно. Харин Газарнай бүмбэр дүрсөйэй. Тиимэһээ урданын картанууд дээрэ Газарай дүрсэ хэзайгаар харуулагдадаг һайн. Тиимэһээ байн байн бүмбэрсэг дэлхэй цилиндрэй дүрсэтэйгээр харуулагдадаг боложо, тэрэнь дээшэ доошо ба хажуу тээһэн зэргэшэһэн шугамуудаар таһалагданхай байгаа. Эдэ шугамуудынь широта ба долгота гэжэ нэрлэгдэдэг.

Агаарай даралтые ругуин туһаламжаар, халуун хүйтэнэнь градуснигаар тэмдэгдэдэг болонхой. Швед астроном Андерс Цельсий гэгшэ 1742 ондо температура хэмжэхэ тогтолом шкала дурадахынь байһа. Цельсийн энэ шкалань 100 градустай. Тэрэнэй хэршэлэ бүхэниинь уһанай бусадга ба хүрэдэг точконуудай хоорондоо алгасын зуунай нэгэ хубинь болоно.

РАДИАЦИ ХЭМЖЭГШЭ

1908 ондо немец физик Ханс Гейгер (1882-1945) агаарта байһа радиациин хэмжээ харуудаг прибор ухаалһан юм. Тэрэнь Гейгерын счётчик гэжэ нэрэтэй. Радиоактивна зүйлүүдэй счётчигтой хоолойну уруу ороходо, счётчик соо электрическэ разряд бии болоно тэндэхээ тос-тос гэнэн абяанууд дууладаг. Радиациин хэмжээ шкала дээрэ харуулагдадаг.

ЭГЭЭ ЕХЭ ХҮЙТЭНИЕ...

Газые хүргэхэ бүри тэрэнэй хэмжэниинь бага болодог. Харин - 273 С температурада газар молекулэнүүд хуудалда болһшодог. Эгээл энэнь "абсолютна нуль" гэжэ тоологдодог. Тиин - 273 С гэшэһээ эхилэн, эгээл хүйтэн температуранууд хэмжэгдэдэг.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Биологийн институтдай микробиологийн лабораторине даагша Б.Б. Намсараев Буряадай гүрэнэй университетэдэй оюутадай дунда.

М. ШАНТАКОВОЙ фото.

"ЗАЯН НАБАА"

ХААНА БЭЛЭЙ?

Убэр-Монголой университетэд профессор Б. Даваадагба гаршагта байһан эдэ үгэнүүд буряад оной зарим омогтоной эртэ урда сагта һууһан Амдо гэдэг, Хүхэ-нуур шадархи нюотагыг гэмдэг гэжэ һанамжална.

Амдо гэжэ Түбэдэй үндэр газарай зүүн-хойто бүсгүй юм. Далайн нурууһаа 3500-5000 метр үүшээ оршодог энэ нюотагта хуурай тала нэмжидэг.

Хитадай түүхэдэ бэшэгдэһэнэй ёһоор, сяньби, тоогонууд, тобаатан, мююнууд (баядууд) гэжэ үүшээ монгол угсаатанай элинсэгүүд Ши-джинь гэжэ хитад турьин (династийн) үедэ III-V зуун үедэ үүшээ Түбэд, Хитадай газар нюотагуудта нүүн шогоһон байгаа. Зариманиинь тэндэхи Цянг хамтаантай шэрүүн тэмсэл ябууһанай һүүлээр түрэн түрэ байгуулаад, VII зуунай эхээр түүхэдэ үүшээ сохигдоод, хожомын тэдэнэй зонхилолго доро орожо, тэдэнтэеэ холисолдон үүшээ байгаа.

661-662 онуудта Түбэдэй хаан Гар гэжын 200 мянга шахуу монгол-түүрэг угсаатание бута гомыһон ушар түүхэдэ гэмдэглэгдэнхэй. Эдэнэй үедэ буряадай элинсэгүүд байһанаа, тэрэ эхэ шадархия тэрбэлжэ, өөрһонгөө анханай Байгал шадархиягаа нюотагта бусаһан байжа болоо гэжэ тухайлагдана.

Тийн VII-VIII зуунай үеэр Амдоһоо һөөргөө бусаһан зарим буряад омогтон тэрэ урдань шадаржа байһан нюотагаа һанаад, "Заян набаа" гэжэ дуу зохёһон байжа болоо ха. Энэ дууе Шэнэжээндэ иимэ үгэнүүдтэйгээр дуулалдадаг гэжэ Б. Даваадагба бэшэнэ:

Заян заяа заяа лэ,
Заян набаа мишии гү.
Багаи багаа багаа лэ,
Багаи Ёгоо мишии гү.
Наяи нааа нааа лэ,
Наяи набаа мишии гү.

Профессор Б. Даваадагбын һанамжаар, Бадан, Ёгоо, Заян, Набаа гэжэ үгэнүүд Хүхэ-нуур шадархи

газар нюотагай нэрэнүүд юм гэнэ. Тусхайлбал, Хүхэ-нуурһаа хойшоо 7-8 үдэршын газарта Бадан гэжэ нэрэтэй гол бии, мүн энэ багаар Ёгоо (Шара-Ёгоор) гэжэ нюотаг бии гэжэ сүмбэ-хамба Ешэ-Балжарай түүхэдэ хэлэгдэдэг. Мүн Заян гэжэ тэндэхи нэгэ уулын нэрэ гэжэ үбгэдэй хэлсэдэгынь Дармадалын зохёһон "Сагаан линхуагай эрхэс" гэжэ шажанай түүхэдэ баримталагдаһан мэтэ байна. Гэлэг-һамын бэшэһэн "Гэсэр ваангай туужада" Нүбхор гэжэ нэрэтэй аймаг байгаа гэнэ. Энэ үгын "нүб" гэжэнь түбэдөөр "баруун" гэнэ уххатай. Буряад дуун соохи "набаа" гэжэ энэнтэй нэгэн зүйл байжа болоо. Мүн "Найжан гол" соохи "Най" гэжэнь мурэн гэнэ хитад үгэ болоно. Тэрэнэй "ай" дифтонгонь эртэ сагта "ая" гэнэншүүгээр үгүүлэгдэдэг байһан. Тийн энэ манай дуунай "Наян" гэдэгтэй адли юумэн байжа болоо гэнэ.

Түбэдэй Гар хаанай баяд ноёдой барлагууд ябаһан буряадай элинсэгүүдэй энэ байдалын домог болон яригдадаг байһанаа, хожом хойно, арбадугаар зуунай үеэр буряадуудай өөһэдөө найрууһан "Гэсэр" гэжэ тусгаар үльгэр болон мундэлжэ болоо гээд Б. Даваадагба һанамжална.

Үнэхөөрөөшье, Цайдам, Тангад гэхэмэтэ буряад нюотагай нэрэнүүд Амдодо бии. Тийн энэһэнэ харахада, профессорэй һанамжань яһала үндэһэтэй байжа болоо.

Буряадай элинсэгэй тэндэ байһанһаа хойшо олон зуун жэл үнгэрһэн хойно XVII зуунай үеэр элээдүү гэдэг баруун монголшууд Түбэд болон Хүхэ-нуурые эзэмдэхэдэ, шарын шажан эндэ дэлгэрүүлэгдэ туһалһан. Тийн эндэ Лавран гэжэ хийд байгуулагдаһан юм. Харин тэрэнһэнэ бүри түрүүн Богдо Зонхобын мундэлһэн нюотагта Гумбуи гэжэ суута хийд бии болоһон байна. Буряадай дасангууд эдэ хийдүүдтэй эхэ холбоотой байһан юм. Тэрэшэлэн мүргэлшэд Түбэд ошохо замдаа эдэ хийдтэ хүрэгжэ мүргэдэг байгаа.

ДЭЛХЭЙН монголшо эрдэмтэдэй хуралдаан хэдэн жэлдээ нэгэ удаа Монголой нийслэл Улаан-Баатар хотодо үнгэргэгдэдэг гэжэ. Хитадай, Японой, Индин, США-гай, Германин, Финляндийн, Венгриин, Франциин, Россин, СНГ-гэй, Монголой болон бусад оронуудай элитэ эхэ монголшо эрдэмтэд тус конгрессэй хүдэлмэридэ хабаадажа, элидхэлнүүдые хэдэг, үгэ хэлэгжэ, һанамжуудыа хубаалдадаг юм.
ЗУРАГ ДЭЭРЭ: американ мэдээжэ монголшо эрдэмтэ А. Синор һамгантаяа хөөрөлдөгжэ байна.

Редакциян архивһаа.

Нэрэ томьёонууд тухай шэнжэлгэнүүд

"МОНГОЛ ХЭЛЭНҮҮДЭЙ ҮНДЭННЭН СОЁЛОЙ НЭРЭНҮҮД"

тиихэдэ монголшууд жэл соохи гол хүдэлмэринүүдтэ болон бусад зүйлнүүдтэ хараадуулагдаһан элдэб литэнүүдые эртэ сагһаа хэрэглэхээр эрээ гэжэ автор харуулна.

Хальмаг эрдэмтэ Э.У. Омакаева монгол хэлэндэ бии байгаа одо мүшэдэй нэрэнүүдые шэнжэлбэ.

А.Ш. Гомбоева буряадай зурамал бурхадта хабаатай нэрэнүүд, жэшэнь, хии морин болон бумта хорлодо хабаатай нэрэнүүд тухай дэлгэрэнгыгээр бэшэнэ.

Л.Д. Бадмаева буряадай эмнэлгын нэрэ томьёонуудые, жэшэнь, бадайруулга, бэртэлгэ, маажуур, хабдар, дабсаг сууха, уша санха гэхэ мэтэ үгэнүүдые удха болон бии бололгын талаар хараба.

Э.И. Бюраева эхирэд угсаатанай түрэл түтимэй терминүүдые шэнжэлхэдэ, элдэб бусад буряадуудай томьёонуудһаа тэдэ эхэ илгаагүй, эртэ дээрэ сагта бии болоһон шэнжэтэй гэбэ.

Б.Ж. Будаев сартуулнуудай түрэл түтимэй нэрэнүүдые согсолон, өөрсэ зүйлнүүдые тодорхойлон.

А.Н. Содномов буряадай түрэ хуримай нэрэ томьёонууд булта шахуу буряад байна (жэшэнь, бэриие эрилгэ, бэлэг табилга, мал барюулга, басага зайлгалга г.м.), тиймэһээ эдэ терминүүд буряадуудай амяараа арад боложо эхилһэн сагһаа хойшо бүрилдөө бэээ гэнэ тобшолол хэнэ.

В.Д. Патаева түнхэн буряадуудай оюн ухаанай нэрэ томьёонууд тухай, Новосибирскийн эрдэмтэ А.А.

Бадмаев ага буряадай түмэр, модон болон арһаар хэдэһэн хэрэгсэлнүүдэй, Д. Д. Санжина буряад зоной арһан болон ноохон эдлэлнүүдэй, Ц.Ц. Бальжинимаева эрдэгэл, эхэнэр дэгэл, һомон дэгэл гэхэ мэтэ урданай оёмол буряад хубсаһанай, Ц.Б. Базарова Агын буряадай эхэнэрэй хубсаһанай нэрэнүүдые хаража үзэхэн байна.

С. Б. Бабуев захаамин буряадай омог яһанай нэрэнүүд тухай, Д. Л. Шагдарова буряадай урданай томьёонуудай уран зохёолнуудта яажа оршуулагдадаг тухай бэшэ.

Бүхы дээрэн хэлэхэдэ, хуушан нэрэ томьёонуудта зорюулагдаһан түрүүшын иимэ суглуулбари гараба гэжэ. Мүнөө үндэһэн соёл болон хэлэнэймнай һэргээгдэжэ байгаа үедэ энэ эхэ удха шанартай. Гадна буряад хэлэнэй нэрэ томьёонуудай толидо оруулхаар сэнтэй материал энээн соо оруулагдаа.

"ДЖУДШЭ" ГЭДЭГ ЭМНЭЛГЫН НУДАРАЙ ТОМЬЁОНУУД

"Джудшэ" ("Жүшэ") гэжэ түбэд эмнэлгын эгээл мэдээжэ һударын юм. XII зуунай үеһөө хэрэглэгдэжэ эхилһэн энэ һудар буддын шажантай хамта монгол арадуудай дунда дэлгэрһэн байна.

Энэхөөр Хитадай Бээжэндэ нийслэлтэй болоһон Юань гэдэг Ехэ-Монгол уласай түрэн ухаһаа (1368 онһоо) бүриурид хуушан монгол хэлэндэ оршуулагдажа эхилһэн юм. XVI-XVII зуунай үеэр монголшууд нэгэн эхэ гүрэниие дахин байгуулха һэдэлгэ хэжэ, буддын шажанай зохёолнуудые, тэрэ тоодо "Джудшые" оршууһан

байха. Мүн манай буряад ламанаршые тэрэниие баһал оршууһан, модон бараар хэлбүүлһэн байха юм.

Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Л.Д. Бадмаева Санкт-Петербургийн университетдэ хадагалагдажа байдаг тиимэ "Джудшын" эмнэлгын нэрэ томьёонуудые тодорхойгоор шэнжэлэн үзөөд, "Монгольская терминология медицинского трактата "Чжуд-ши" гэнэ нэрэтэй ном буряадай Эрдэмэй түбэй типографиде хэблүүлээ юм.

Л. Д. Бадмаева "Джудшэ" сооһоо хамтадаа 802 эмнэлгын нэрэ томьёо илгэн гаргажа, удхын болон бүрилдэсын талаһаа тэдэниие ном соогоо дэлгэрэнгыгээр шэнжэлээ. Эдэ ямар томьёонууд бэгэбэл, хүнэй анатоми болон физиологиде хабаатай нэрэнүүд (жэшэнь, бэргүүсэнь "поясница", чикин "уши", саба "полые органы" гэхэ мэтэ), үбшэнэй нэрэнүүд (кэй эбэчин "болезни ветра", ада "болезни от демонов", хуриягсан (сочетание болезней) ветра, желчи, слизи), үбшэлжэ эхилһэнэй гү, али үбдэһые тэмдэглэнэй нэрэнүүд (күйтэн "холод, озноб", идэгэн шингэку бэркэ "трудность несварения", делигэн "медленный пульс", дагун сүгэкуй "охриплость голоса"), эм домуудые, тэдэнэй шэнжэнүүдые ба эмнэхэ аргуудые нэрлэнэй үгэнүүд (аракин "спиритуазное лекарство"), арилган үйлэдхэ "очищающие лекарства", амурлигуулан үйлэдхэ "успокаивающие лекарства", ханаху "кровопускание") гэхэ мэтэ болоно.

Эдэ терминүүдые

грамматическа бүтэсын талаһаа харахада, тэдэнэй дунда хоёр-гурбан үгэһөө бүрилдэнэй нэрэнүүд гол һуури эзлэн гэнэ тобшолол хэбэ.

"Семиотические и мировозренческие аспекты изучения монгольской терминологии" гэнэ номой гурбадахы бүлэг соо эмнэлгын терминүүдтэ урда сагай хүнэй үзэл бодол, оршон тойронхи байдалын хайшан гэжэ харагдааб гэжэ харуулагдаа.

Ташаянғы, уур сухал, мунхаг (страсть, гнев, невежество) - эдэ гурбан сэдхэлэй байдал хадаа бүхы үбшэнэй саагуурхи гол шалтаганиинь болоно гэжэ ном соо хэлэгдэнэ. Юумые хоорондоо зүришлэдэнги хоёр тала болгон харадаг ёһон нэрэ томьёонуудһаа элирнэ. Тэдэнэ гэбэл, сэгээджэ (верхняя часть тела) - бөгсөн (нижняя часть тела), эрэ (мужской) - эмэ (женский), чолу (плотные органы) - саба (полые органы), нойтон (влажный) - хагуурай (сухой), халагуун (жар, горячий) - күйтэн (холод, холодный) гэхэ мэтэ.

Л.Д. Бадмаевагай һанамжаар, мүнөө үндэһэн соёлой уг заншалнуудай һэргээгдэжэ байһан үедэ нэрэ томьёогой асуудалнууд буряад хэлэндэ хорёод онуудайхидал адли шухала удахы шанартай болобо. Тиин авторай энэ номын буряад хэлэнэй медицинскэ терминүүдые ухаалан зохёоходо эхэ туһатай байханы дамжаггүй. Л. Д. Бадмаева хэлэнэй талаар һайн бэлэдхэлтэй байһанаа ном соогоо харуулба. Тэрэ буряад, ород хэлэнүүдһээ гадна, хуушан монгол болон түбэд хэлэнүүдые шудалһан байна. Гадна терминологи тухай манай орондо гаража байдаг номуудые гүнзэгыгээр үзэжэ, үгэ бүхэниинь гүн шанартай аад, ойлгосотой, тодо научна хэлээр энэ номоо бэшэһэниинь һайшаалтай.

Ш. ЛУБСАНОВ.

НИИТЫН
Институдай хэлэ
таһагай
хүдэлмэрлэгшэд иимэ нэрэтэй
ном хаяхан хэблүүлбэ. Монгол
угсаатанай урданай байдал,
халхы, шажан, мүргэл, ниитын
байгуулалта болон ёһо
заншалнуудта хабаатай нэрэ
томьёонууд тэрэн дотор
шэнжэлэгдэнэ.

ХАРГАНААГАЙ УЛАД ТУХАЙ

НҮҮЛЭЙ ҮЕДЭ буряад зон нотаг голоороо, айл аймагаараа бэе бээдээ айлшалажа, алда хадагаа, бэлэг-сэлэгээ барижа, андалдажа сагаалдаг болонхой. Гал улаан Хулгана жэлээ угтажа, Гахай жэлээ үдэшэн, Сэлэнгын аймагай Харганаа нотагайхид найр наадаа хэжэ, сагаалжа, ногоолжо хушибэбди. Жэл бүри эндэмнай Сагаалганай найр наадан болодог юм. Мүнөө жэл февралын 24-дэ спорт-комплексдо нэрбээн болобо.

Сагаан харын наадые Харганаагай дунда хургуулийн багша Бимба Дашиевна Жамсаранова хүтэлбэрилөө. Нэн түрүүн хургуулийн шабинар ажалша малша арад зоноо амаршалжа, хатар наада харуулба. 12 жэлэй баг үмдээн үхибүүд тайзан дээрэ гаража, зоной сэдхэл баясуулба. Тэдэнэй удаа гудамжын мурьсөөн эхилбэ.

Юбилейнэ гудамжынхид мурьсөө нээбэ. Эртэ урда сагаана эхэ эсэгээ золгожо хүндэлдэг заншалые харуулжа, 12-той Цыденов Слава, 13-тай Дашиева Санжидма тэбхэ сай, алда хадагаар хоёр хүгшэдэе золгобо. Хонгёо хоолой нэгэдэжэ, "Дэбисэнэб" гэжэ ёохор наада харуулба. Мүн гудамжа бүрийн ехэ выставкэ дэлгэгдэжэ, гарай уранай зүйлнүүд харуулагдаа, оёһон хубсаһа, нэхэншье зүйлнүүдээрээ, юһэн янзын сагаан эдеэгээрээ, төөлэй ба арбан табан мужа мяхаяа табижа харуулба. Мүншье газарай элдэб зүйлэй эдеэгээр столнуудаа гоёонхой.

Иигэжэ Юбилейнэ гудамжынхид 150 мянган түхэриг шанда хүртөө. Дууту

дунда юумэн лэ гэхэдэ, олонхи зоннай ород хубсаһатай байжа, нэгдэхэи хуури алдабабди. 1-дэхэ шанда - 200 мянган түхэриг мүнгэ ба эрьё хонёор Даша Дамбаевай нэрэмжэтэ гудамжа шагнагдаа. Эдэ зоннай Улаан-Үдэһөө буряад хубсаһа асараад, булта жэгдэ хубсаһатай, харахадашье зохид, урматай. Бултанай урда гаража, Дармаева Зинаида Лыксыповна эрхи барижа, "Этигэл" ба Ногоон Дара-Эхын 21 тарниин хэһэг уншажа, арад зоноо үрээбэ, бурхандаа мургэхые урталба.

Мүн Даша Дамбаевай зээнсэр болохо табан наһатай Арюуна 12 үе уг гарбалаа тооложо, шүлэг хэлэжэ, гоё найхан дуу дуулажа, арад зоной зүрхэ хүдэлгэбэ.

Хулгана жэлтэй зоноо амаршалжа, ута наһа удаан жаргал үрээбэ. Арадай найхан дуунууд оло дахин эдэлэжэ, хүгшэд Тудуповтан - Бамба Сэндэмэ хоёр урданай дуу хангиурдаба.

Кировэйхид нотагайнгаа гурбан гулваае урда урижа, хадаг барижа амаршалхадаа, арад зоноо, нотаг голоо өөдэнэ үргэхые, найн найхание үрээбэ. Баһал хонгёо дуунуудаа, хатар наадаа арад зондоо бэлэглэбэ. Гудамжа бүри ехэхэн бэлэдхэл хэжэ, жюридэ хүдэлхэн зон ехэ удаан арсадажа, олоной тэсэбэрийн һалатар хүлээлгэбэ. 2-дохи шан Новая гудамжынхид, 3-дахи шан - 50-50 мянган түхэриг Кировэй, Банзаракцаевай, Гагаринай үйлсынхид абаа.

Баһа бүлын шан олон бүлэнэртэ үгтөө. Цыденовтэн - Владимир Николаевич Александра Токтохоевнатая

Сагаалган - 96

хуушанай дуу гүйсэдхөөд, шан абаа. Дашинимаев Ямпил лимбэ дээрэ наадажа, Евдокия Самбуевна дуулажа, баһалшанда хүртөө. Хүн бүхэнэй сольно номернууд - дуу ба хатар гэхэ мэтэ мүнгэн шангаар шагнагдаа.

Иигэжэ Харганаагай зон ехэ найр зугаа хэжэ хайндэрлэбэ. Энэ хайндэрһөө хойшо хүншье, малшые хадаа нэгэ наһа нэмэжэ, тугалынь буруу, буруунь хашараг, хашарагынь гунан, гунжан боложо тобирбо гэшэ.

Энэ зугаа наада дэмжэжэ, мүнгэн шан үгэхэ гэшэ мүнөө бэрхэтэй. Тиимэшье хаа, нотагай гулваа Базаров Анатолий Будаевич ехэ ябуулга гаргажа, оролдог хэжэ, ехэ гоёор Сагаалга үнгэргэдэг болонхой. Мүнөө жэлэй Сагаалган урда жэлэйхиһээ үлүү баян, хайхан болобо.

Хүгшэн залуугүй дасан дунгаар, лама хубарагуудаар харгылдаг, жэл бүри сахюусаа нотагаараа, ламанарые залажа хуруулдаг, тахиулдаг, уула обоогоо, тайлгануудаа алдадаггүй заншалтай. Баһал Анатолий Будаевич түрүү ябажа ударидадар байна. Ехэхэн дэмбэрэлтэй хэрэг бүтээдэг нотагай наһатайшуул хандамаанар бии. Эдэ хэд бэ гэхэдэ, 83 наһатай Базарова Гарму, 78-тай Цыденова Дулма Нимаевна, Ринчинова Дулмажал Цыретаровна, Очирова Елизавета Ешиевна, Очирова Валентина, Аюшеева Түгжит, Бадмаева Цыренсу Батуевна, Содномова Бутит Пурбуевна болон бусад. Эдэмнай наһа бараһан хүнүүдэйнгээ хойноһоо оролдон, гурбан долоон хоног, 49-нэй үдэр булта гэртэнэ сугларжа, маани уншажа, буян үйлэдэдэг заншалтай. Тиихэдбэ "Этигэл", Ногоон Дара-Эхын тарни, "Найман гэгээн", Бурхан багшын тарни уншадаг байна.

Е. БУЯНГУЕВА,
багша-пенсионер.

ХҮДӨӨГЭЙХИД ХҮХИЛДЭНЭ

Эрхирэгэй соёлой байшанда Сагаалганай хайндэр үнгэрбэ. Хатар нааданай үдэшэ дээрэ аймагай "Сагаалган-96" конкурсын лауреадууд Т. Савельева, С. Мункуева, Т. Очирова гэгшэд гоё найхан дуунуудые бэлэглэбэ.

Гадна энэ нотагта Сагаалганда зорюулагдаһан буряад барилдаанай мурьсөөн, шатарай, волейболой, теннисэй эмхидхэгдэ юм. Дабаатын захиргаан энэ хайндэрөө баясхалантайгаар үнгэргэхын тула, конкурсын, мурьсөөн шангуудта 1 миллион түхэриг гаргашалһан байна.

Сагаалганай хайндэрые соёлой байшанай директор Д. Д. Дампинов эмхитэй хайнаар хүтэлбэрилбэ.

В. БАТОВ

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Сагаалганай конкурсын жюри.

ЭЖЫН ЗҮРХЭН ҮНЖЭГЭН (ОНЬОН ҮГЭНҮҮД)

Үрийнгоё түлөө
Үлэн ябадаг эжы,
Үдэр бүри
Тэмсэжэл байдаг эжы.
Энэ дэлхэйдэ
Эжын альган
Эгээл дулаан.
Эрдэни гурбан үзэгһөө
Эхэ гэгэн үгэ бүридэнэ.
Алтан гурбан үзэгһөө
Аба гэгэн үгэ бүридэнэ.
Эжы шэнги
Эрдэни байхагүй,
Аба шэнги
Алтан байхагүй.

Эжынгээ ашые
Эртэнһээ харюула,
Эсэгынгээ ашые
Энхэрэн харюула.
Аба эжы хоёройшн
Анхардаг болоод байдаг
Эдээнэй зөөлэн,
Үгын зөөлэн,
Унтарин зөөлэн -
Эдэ гурбан зөөлэн хэрэг
Эжын зүрхэн хулисдаг,
Абын зүрхэн абардаг.
Эжын зүрхэн - үнжэгэн,
Абын зүрхэн - абарга.

УГ ГАРБАЛАА ДАМЖУУЛАН

ҮРГЭН хайхан Буряад орондоннай Сагаалганай хайндэрнүүд үнгэргэгдэһөөр. Мартын 2-то Ивалгын аймагай Дордо-Ивалга нотагта уг гарбалда зорюулагдаһан конкурсно Гимниндармаевтанай, Бадмацыбиковтэнэй гэр бүлэнүүд хабаадласаба.

Үдэрэй гурбан сагта нотагай соёлой байшан соо үбгэд, хүгшэд, залуушуул, эдир наһатайшуул олоороо сугларба. Фойе соо табягай столнууд дээрэ Сагаан харын конкурсно хабаадаха айлнуудай уг гарбалдаһы халаануудые, планшэдүүдые, эдэбэнзын эдэе хоол һонирхожо харана, сагаан эдээнһээ ама хүрэнэ.

Соёлой байшанай "хатан" Уржима Содномовна нотагаархинаа Сагаан хараар амаршалаад, хайндэртэ зорюулагдаһан конкурсын эрилтэнүүдтэй танилсуулаа.

Түрүүн Гимниндармаев Цирип баабайн гэр бүлэ гараба. Ехэ басаганайн хүбүүнэй хани нүхэр, Ширип баабайн бэри Соёлма Владимировна концерт-наадаа амаршалгын үрээлнүүдээр эхилбэ. Одхон басаган Зинаида Гармаевнада үгэ үгэхэдэнь: "Ширип баабаймнай Хубисхал нотагта түрэхэн юм. Колхоздоо моришоноор ажаллажа эхилээд, бригадирааршые, түрүүлэгшээршые хүдэлхэн намтартай. Улаань дайнда татагдажа, Сталинград, Прага,

Варшава хотонуудаар дайралдаһан, орден медальнуудаар шагнагдаһан юм. 1946 оной намар 55 наһатайдаа нүгшэрэн. 5 наһанһаа үе үри хүүгэдэе хаража, маани мэгзэмээ дурдажа байһан 87 наһатай һанаха байха эжымнай Бадма-Дари Бадареевна энэе һууна гэшэ" - гэжэ, хүгшэндэ үгэ үгэнэ. Буурал толгойтой хүгшөөдэй Сагаалганаар амаршалаад, дээшэе гаража һууна. Ехэ басаган Дарма-Базар үгэ хэлэжэ, хоёрдохи басаган Мария Гармаевнатай хамта "Алтанхан уужам дэлхэй дээрэ" гэжэ дуу дуулаа.

Ямаршые найр наадан үхибүүдгүй үнгэрдэггүй гэшэ ааб даа. Гоёхон буряад хубсаһатай үри хүүгэдэнь Гэсэрнүүд, Сагаан харын дангинанууд боложо, шадаха мэдэхээс харагшада харуулба. Уг гарбалаа хэлээд, аша хүбүүн Алёша хатарба. Дангинануудые хаража байхадэ сэдхэл уярмаар. Бишыхан Лена үрээл хэлээд, хатараар баясуулба. Дүрбэдэхэ хүбүүн болохо Пурбэтэнэй гэр бүлэ харагшадай анхаралда өөрынгоё халуун мэндые хүргэн, ехэ басаган Надя чанза дээрэ монгол арадай дуу гүйсэдхэбэ. Түгэхэлдөө Алёша Юра хоёр Бразилин "Ламбада"

хатар хатаржа, эжы, абадаа зорюулан дуу дуулаа һэн.

"Улзы нотаг - Хубисхалай Сэрэмпэлэй Бадма-Сэбэгэй гэр бүлэ Сагаан харын найр наадаа танда харуулхань," - гэгһэн үгэнүүдээр бэри басаган, Ивалгын дунда хургуулийн буряад хэлэ ба литературын багша Мэдэгма Бабасановна амаршалба. Тайзан дээрэ гэрэй эзэн Даша-Бальжар Бадареевич столы дэргэдэ һуунхай. Халюутын долгиндо оршожо байдаг нотагаа дурдан "Ивалгамни" гэгһэн дуу булта дуулаба. Һанаха байха үбгэн абадаа үгэ үгэнэ. Сагаан хараар амаршалаад: "Буян нүгэл хоёрые мэдэхэ гэшэ тон шухала, бурханда мургэжэ, буян абаха хэрэгтэй, Агууехэ бурхандаа мургэе," - гэжэ хэлэбэ. "Зугаа наада бария!" - гэжэ нэгэниинь бусадые урина. Булта тайзан дээрэ адуу морёо, нүхэдөө дурдажа, хайхан шэнхинээтэ аялга зэдэлүүлэе. Долоон хүбүүдые альган дээрэ үргэжэ, хүлын дүрөөдэ, гарын ганзагада хүргэһэн баабайн дуу дуулаба. Валера хүбүүниинь шүлэг хэлэбэ. Бишыхан басаган Эльвира "Эжыдээ дуратай..." гэжэ дуу гүйсэдхэбэ. Үри хүүгэдэнь хулгана жэлээр амаршалаад, "Эдирхэн

наһанайм" гэжэ дуу булта дуулаба. Харагшадай анхаралда оньһон үгэнүүдые хэлэжэ, таабаринуудые таалгана. Хэн таанаб, гарай бэлэг абана. Оньһон үгэнүүдые хэлэхэдэ, "Наранай элшээр набша сэсэг дэлгэрдэг, хамгай хүсөөр хамтын хэрэг бүтэдэг" гэгһэн үгэнүүдтэй "Хабарай дуу" булта дуулана. 2-дохи хүбүүниинь Владимир Бальжирович: "Бүхы наһаараа тракторист ябажа, бултыемнай трактораар ябуулжа хурган пападаа" би "Трактористын дуу бэлэглэнэб"; - яэд, ханхинаса дуулаба. Вася гэжэ хүбүүнэй хани Галина Уржима Содномовнада хадаг барина. Үрээл хэлээд, "Ивалга: тухай" дуу гүйсэдхэбэ.

Жюрин түрүүлэгшэ, нотагай захиргаанай гэгшүүн Пышняк Мириада Павловна дунгүүдые гаргаба. Тиихэ зуура Гимниндармаевтанай бүлэ нотагайнгаа гулваа Борис Доржиевич Цыдыповтэ төөлэй барюулба. Урданай ёһоор төөлэй гурбан талаһаань тайлбарилдаг гэжэ хэлэнэ. Үйи хүлээгдэһэн конкурсын шангуудые бариха үе бултадаа хүлээшэнхэй. Байшанай хатан Уржима Содномовна Бадма-Дари Бадареевнада эдээнэй

дээжэ - сай хадагтайгаар бары Даша-Бальжар Бадареевич баһа хадаг. Тус конкурсно мурьсөөн гурбан Ширип баабайн гэр бүлэдэ 300 мянган түхэриг барюулба, мүн Даша-Бальжар Бадареевичэй бүлэдэ 200 мянган түхэриг хүртэбэ. Энээнһээ хойно, час, электрочайник, сүтшүхэр, үхибүүдтэ бантунуу конструктор, бээлэйнтуу Барби, шаахайнуудые бэлэглэбэ.

хайндэрөөр амаршалаа ерэхэн монгол арадай муу хуурай оркестр, республикын габьяата артистка Соёлма Данзанэ Ивалга нотагайн шэхэнэй шэмэг болдо концерт-наада харуулаа.

Манай нотагай олын эрхилэгшэд найр наадан спонсорнууд болоһон байһан Дордо-Ивалгын нотагай Сагаан хараа урматай хуучуун долгин дээрэ үнгэргэһэн байна гэхэдэ, адуу болоһон Сагаалганаар амаршалаад.

Үглөө бүри наранай гар

Үдэр бүри ажалай амар

Толгойдоо тон гэхэ үбгэдэ
Хоолойдоо хон гэхэ

Ута наһатай, удаан жар
ябахатнай болтогой -
хүсэһэб. Сагаан хараар
К. ХАЛДАНОВ

БГУ-гай V курсын оюу

ЭНЭ ХҮНИИЕ хэдэн жэлэй саана Агын соёлой байшанай тайзан дээрэ хаража, урмашан, баясан байгаа бэлэйб. Тиихэдэ наһатай шуулай "Түмэн жаргалан" гэжэ ансамблиин түрүүшынхээ алам хэжэ байһан үеһэн ха. Түрүүшынхээ хараһан хүнэй жара гарамгай гү, али далаад наһа үгэхөөр шэг шарайтай хүгшэн урагшаа гаража, үгэ хэлээд, дуу дуулаба гэшо. Энэ үедэ ара тээмини лууһан, өөһэдөө далаадгай хоёр хүгшэд: "Энэ Бальжад абгай бодого наһанһаа холо залуугаар харагданал даа..." "Тиимэл дээ, бүүшье хэлэ. Теэд дуулахадаа, хүгшэн хүн дуулана гэжэ оройдоошье наһахаар бэшэл," гэжэ байжа гайхалдан хөөрлэдэжэ байгаа һэн...

Тэрэ гэхээр үнихэншье болобо ха. Гэбэшье Будын Бальжад гэшэ энэ үе соо түхэл шэнжээ аздаагүй, тэрэл зандаа гэхээр ябанхай. Тиин Бальжад абгайн намтараар һонирхохо хүсэл түрэн байна. Баһа ансамбльдэ сугтаа ябадаг нүхэдныншье тэрэн тухай бэшхыемнай һануулһан байха юм. Тиигэжэ энэ зураглал бэшгэдэбэ бшуу.

Энэ зуун жэлэй эхин багта, тодорхойлол, 1911 оной Гахай жэлдэ һүдэнтын Шулуутай нотага үшөө нэгэ хүн мүнхэдлэн байна. Тэрэмнай хүрса хутагата худанса шарайд омогой басаган Будын Бальжад байгаа бэлэй. Зүгөөр гарһаар ганса бэшэ, долоон хүгшэдэй тэг дундахинь байһан юм ха.

Тиихэдэ голтон болоно ха юмта даа. Бэшэнтнай хэд, юд гэгшэб? гэжэ асуухадми, Бальжад абгай түр зуура абыагүй болоод:

- Хари, эгээ тиимэл болоно хаб. Ехэ ахамнай Будын Болод гэжэ байһан юм. Мүнөө үгы даа. Хүбүүниинь Бата Будаевич гэжэ һүдэнтэдөө хүдэлнэ. Бэшэниинь гэхэдэ, хоёр эгшэнэр, гурбан дүүнэр байһан. Балма эгшэмни мүнөө наян юһэтэй, - гэжэ үргэлжэлүүлэб.

Бальжад абгайн хөөрэхэнэй ёһоор, наһанайн намтар баян гэхээр даа. Тэрэ өөрынгөө үеын буряад эхэнэрнүүдэй түрүү зэргэдэ ябаһан хүн байшоо. Юрэдөө, энэ үндэр наһатай юрын даруу хүгшэниие залуудаа зали ошотой, залан шударгы ябаһан гээд хүрэ хүрэхөөр наһахагүй байхат. Теэд ябаһан ябадалын, хэһэн, бүтээһэн ажал хэрэгүүдын хэ даа.

- Тиимэ һөөл юун байхань даа, зонийл зэргэдэ ябагдан юм бээ, - гэжэ энэ абгайманай үсөөн үгөөр үлэнэ.

Гэбэшье үнэн дээрээ дэл

тиимэшье бэшэл ха. Тон түрүүн намарай ольбондо нүсэгэн хүлөө үхэрэй бүлээн шабаһан соо хэжэ дулаасуулан, айлай хони, мал адуулжа, "ажалай амта" таһинииний мартагдаха аал?! Энэнь эдир басаганай ажаябадалай эхин алам болоо ха юм. Энэ мэтээр хүл дээрээ хүдэржэхэдөө, бага-сага хотоной хургуулида ябажа, аа-баае мэдэхэтэй болоһон гэхэ.

Иигэжэ байтарнь, 1929 ондо Ага хуурида "Буряад эхэнэрэй

секретариин орлогшоор дэбжүүлэгдээ. Тиигэжэ эдэбхи, журамаараа элирхэн Будаева декадын бэлдэхэдэ шармайн оролсоһон юм.

- Томо союзна республиканууд, жэшэнь, Украина, Белорусси 3 жэл соо бэлдэд эрдэг гэлсэгшэ һэн. Теэд манайхин гайхалтай шангаар бэлдэлгээ хэжэ шадаа һэн. Тэрэ декадада хабаадаһан Цыбендоржо Цымженов Чимитдоржо Базаржапов

Будаевагайшье туһа нэмэри ехэ байһан ха юм.

Бальжад абгайн Монгол орон ошоһоноо хөөрэхэдэ, баһал һониндаа. Театрайхид 1943 ондо Улаан-Баатар ошожо, бүхэли һара соо уран бэлгитэ харуулан ха. Тэндэ мүн монгол, хитад театрууд байгаа. Гэбэшье буряад театрайхид ехэ амжалтатай ябаа. Илангаяа "Баяр", "Энхэ-Булад баатар", "Эржэн" гэжэ оперонууд, хүгжэмтэ зүжэгүүд Монгол

ажальемни мартаагүй, медаль ба үнэмшлэг үгэжэ, хүнгэлэлтээй болгоо юм, - гээд, тэрэ сэдхэлээ ханангяр хэлэнэ.

Бальжад абгай мүнөө бурядаараа 86-тай. Гэбэшье хүнгэн, сарюун зандаал алхалжа ябадаг. Энэшье - энэ, Харин ниитын ажалаа орхөөгүй, олоной хэрэгтэ оролсоһоор лэ ябадагтань омогорхоһоор. Гэсэрэй 1000 жэлэй һайндэртэ бэлдэхэлэй эхилхэдэ, Бальжад абгай урданай дуунууд болон магтаалууд, урданай наада зугаа болон ёһо заншал, мүн буряад хубсаһан ба зүүдхэнүүд тухай наһанжа дурадхалуудые оруулжа, ехэ үсхэл гаргана байна. Энэнь ансамблинхидай хүтэлбэрилэгшэдэй зүгһөө халуун дэмжэлгэ абаа һэн. Тиигэжэ "Түмэн жаргаланайхид" хуушанайнгаа буряад хубсаһанда ехэ анхрал хандуулан байна бшуу. Эдэ хубсаһануудын, мүн өөһэдын бэлиг шадабари хаанашье - Монгол орондошье, Шэтэ, Улаан-Үдэдэшье һайшаагдан, зоние урмашуулааг юм. Тэрэшэлэн үндэр наһатын эдэбхи үсхэл ба уран шадабаринь зоние бүришье баярлуудаг. Теэд Бальжад абгай өөрыгөө ехэ хайхардаггүй, харин суг ябаһан нүхэдөө үргэн хэлэжэ байдаг заншалтай. Ная тэрэнтэй хөөрлэдэхэшье:

Манай "Түмэн жаргаланайхид" хүгшэн, залуугүй эдэбхитэй юм агша. Эндэ тон наһатай дүү нүхэдөө нэрлэхэ дураман хүрэнэ. Ж э ш э э л б э л , хүтэлбэрилэгшэмнай Сэндэмэ Дугаржапова, Дарима Гомбоева, Эржэн Цындымеева, Удамбра Очинова, Мэдэгмэ Загдаева, Бальжит Жапова, Долгор Люшевеева гэгшэ болон. Энэ ансамбльдэ бидэнтэй хамта эдэбхи гарган ябадаг залуу нүхэдшье олон байха, - гэжэ тэлоон дурдажа байгаа һэн.

Бальжад абгай бурханай номууд, Ногоон Дара-эхын туужа болон бусад толилолгонуудые уншажа байдаг, ехэ юмэ мэдэдэг хүн юм. Гадна өөрөөшье дуунуудые гү, али магтаалуудые зохөөгоод, гүйсэдхэдэг юм.

Будын Бальжад абгай буянтай хүн юм даа. Тэрэниие Эхэнэрнүүдэй уласхоорондын үдэрөөр амаршалаад, зуунай дабаае дабажа, зугатай зандаа жаргыта гэжэ үрэнэбди.

Арсалан ЖАМБАЛОН.

БАЛЬЖАД АБГАЙ...

Зураглал

байшан" бни болгодоод, 18-тай Бальжад тэндэ хабаадуулагдан, эхэнэрнүүдэй хэдэг ажалай дүршэл шудалжа эхилһэн байгаа.

- Гол түлэб ямар ажалда хурадаг һэнбэ? - гэхэн асуудалда харюусаха зуураа:

- Олон янза һааб даа. Тиихэдэ шэнэ байдал эхилжэ байһан үе тулань, шэнэ юумэнүүдтэ хураха ёһотой байгаа хабди, - гэжэ хөөрбэ.

Тэрэшье гайхалгүй. Шэнэ байдал зохёохо хэрэгтэ залуушулай зорилго ба үүргэ, эдэбхи үсхэл ехэ һэн аабза. Тиимэһээ залуухан Бальжадэй түрүүшын хүбүүд, басагадтай сугтаа комсомоодо орожо, үһээ тайруулаһинишье ойлгосотой ааб даа. Тиин һүдэнтын "Улаан-Баатар" гэжэ коммунада орожо, 1931 он болотор ябаһан байгаа. Удаһиньсегүй урагшаа наһатай байһан тула Бальжад зүблэлэй бэшээшын курсада Улаан-Үдэ эльгээгдээ һэн ха. Тэндэ гурбан һара соо хуража ерээд, түрүүшээр һүдэнтын зүблэлэй бэшээшээр, удаань түрүүлэгшээр 1933 он хүрэтэр хүдэлһэн байна.

Тиигэһээр залуу наһанай хуби заяан сэхэлдизэ. Бальжад хадамда гараад, Улаан-Үдэ ниислэлдэ хуурижаһан байгаа. Тиихэ зуураа наймаашадай курсада хураа, һүүлээрнь наймаашан болохо хүдэлөө.

САГ ЖЭЛЭЙ үнгэрхэ бүри шэнэ байдалай эрхээр буряад арадай соёл гэгээрэшье шэнэ ёһоор хүгжэжэ эхилэ ха юм. Тэрэнэй ашаар, буряад удха зохёол ба уран бэлгитэй харалга (декада) түрүүшынхээ Москвада үнгэргэгдэхэ боложо, 1938 ондо бэлдэхэлэй хүдэлмэри эхилэ һэн. Тэрэ үедэ Бальжад Будаева Коммунист партиин гэшүүндэ абтаһан байжа, партийна эмхиин

хоёршье хэлэхэл байха. Тусхай поездоор Москва ошоо агша һэмди. Харгыдаа бэлдэхэл хэнээр, дуутай шуутай, баяртай хүжүүнүүд ошоо бэлэйбди. Декадамнайшье амжалтатайгаар үнгэржэ, үндэрөөр сэгнэгдээ, олон зон орден, медальнуудаар шагнагдаа, магтаал солодо хүртөө һэн. Сэдхэлэй хүдэлхөөр гоё байгаа һэн даа. Олон юумэ үзөө, хараа һэмди даа. Тиихэдэ республикнай театрай барилгада гэжэ 6 миллион (тэрэ үедэ ехэ мүнгэн һааб даа) түхэриг гүрэнһөө үгөө һэн. Теэд дайн эхилшоод, театр хожом баригдан ааб даа, - гэжэ Бальжад абгай наһан дурдан хөөрэнэ.

Теэд тэрэ түүхэтэ декадаһаа хойшонхи ажаябадалыншье дутуугүй һонин байха юм. Бальжад Будаева декадын һүүлээр 70-аад зонтой суг театртаа үлэхэн байгаа.

Һанаад үзэхэдэ, уярхааршье, уйлахааршье үйлэ хэрэгүүд олон һэн даа, - гэжэ Бальжад абгай хөөрөөгөө үргэлжэлүүлэ. - Гэбэшье хүшэр хүндэ гү, али баяр зугаатайшье үедэ сэдхэлээ тэгшэ, тэсэмгэйгээр баряад ябахые оролдодог гэшэ һэн хабди. Уйлаадаа, дуулаадаашье һаа, ажал хэрэгээ, уг зорилгоёо зүн соонь дүүргэжэл ябагша һэмди даа...

Зүгөөр Бурядаы театрай тэрэ үеын ажал ябууланууд арад зоной болон гүрэн түрын ехэ удха шанартай байһан юм. Наада зугаагаараа арад ниитые болон сэрэгшэдые хангахын хажуугаар, мүн уласхоорондын холбоо барисаан ба эбнайрамдал бүхэлхэ талаар али тухай ехэ алхам хэгдэдэг байгаа даа!..Эндэ Бальжад

ороной олоһинтые ехээр һонирхуулан байгаа. Бальжад абгай тэрэн тухай хөөрэхэ зуураа:

- Монголохид аяар Чойбалсан хотоһоо, манай хилэ шадархи-аймагуудһаа хазаар морөөр ошожо, наадыемнай харадаг байгаа. Монгол оронойхид, засаг түрынхид манай хүдэлмэриие үндэрөөр сэгнээ агша һэн. Бусаха болоходомнай, гүрэнэй засаг түрын зүгһөө театртманай 16 хайгатай, гоё торгон бүрэлхэтэй томо һэеы гэр бэлэглээ һэн. Тиихэдэ Сүхэ-Баатарай нүхэр Янжимаа болон бусадые мэдэхэ болоо һэмди. Мүн 5 хүндэмнай Монголой гүрэнэй бэлэг-монгол хубсаһа (дэгэл, бүһэ, малгай, гутал) үгөө һэн. Тэрэ тоодо оролсохо золтой байгаа һэн хаб, - гэжэ тодорхойлобо.

Бальжад Будаева тэрэ театртаа 1947 он болотор хүдэлөө. Нүхэрын Митэбэй Юндэн гэгшэ майор зэргэтэй болотороо сэрэгэй албанда ябаһан байна. Теэд... Хүн мүнхэ бэшэ ха юм даа...

НҮХЭРЭЙНГӨӨ үбшэндэ дайрагдан, 1963 ондо гээгдэшхэдэ, Агаяа (мүнөө байгша гэр, буусадаа) бусажа ерээд, хүүгэдээрэ байгаа хүм даа, - гэжэ хэлэн, уруу дүрүү болоходонь, Бальжад абгайе хайрлахаар байба...

Теэд яахабын даа... Хүн хүнэй хуби заяан гээгдэл хохидолтой байдаг ха юм даа...

Гэхэтэй хамта Бальжад абгай һая болотор Урда-Агада колхозой ажал хэжэ, уй гашуудалаа мартан, забда сүлөөгүй ябаһан байха юм.

Юрэдөө, гүрэн түрэ хоһон орхөөгүй даа. Нүхэрэйми шугамаар пенситэй болгоо. Үшөө дайнай үедэ хэһэн

ХЭР БАЙНАБИШ, ҮХИБҮҮН...

Хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгэй республиканска комиссион, Буряад Республикын Дотоодын хэрэгүүдэй министерствын үүсхэлээр үнээршэ жэлэй декабрь һарэда Хурамхаанай аймаг дотор "хүшэр байдалтай бүлэнүүдэй үхибүүд" гэхэн хэмжээ ябуулга үнгэргэгдөө юм. Ушарын гэхэдэ, дэлгүүрэй экономикын оршон байдалда олоһон мүнгөөрөө үри хүүгэдээ тэжээжэ, хооллуулжа, хубсалуулжа шадахаяа болиһон гэр бүлэнүүд, эхэ эсэгэнэр олошоржол байна. Энээнэй шалтагаан эли. Урдань хүдэлжэ байһан эмхи зургаанууд, промышленна ба барилгын предприятинууд хойно хойноһоо хаагдажа захалба. Тиихэ зуура, ажалгүйшүүлэй тоо олошороо. Хүн бүхэн худалдаа наймаа ябуулжа, хоолойгоо тэжээжэ арга шадалгүй бшуу. Энээнине мартаһын аргагүй.

Аймагай гулваагай зарлигаар энэ хэмжээ ябуулгыне эрхилэн ябуулха тусгаар бүлэг байгуулагдаа юм.

"Хүндэ хүшэр байдалтай бүлэнүүдэй үхибүүд" гэхэн хэмжээ ябуулгын Арзагун, Алла, Аргата, Майск, Бархан, Элһэн, Уланхаан тосхонуудта харын туршада элдэб шалгалтанууд үнгэргэгдэхэн, хургуулида ябадаггүй үхибүүдэй тоо тодорхойлогдоһон байха юм.

Үнгэрэгшэ жэлэй декабрь харын 22-ой байдалаар аймаг дотор арбан найман наһа гүйсөөгүй 76 үхибүүн

хургуулидашье ороногүй, ажалшье хэнэгүй гэжэ тодорюулагдаа.

- Мүнөө аймаг дотор өөрыгөө хангажа шадахаяа болиһон 2500-һаа үсөөн бэшэ гэр бүлэ би. Иимэ бүлэнүүдтэ 5032 үхибүүн хүмүүжүүлэгдэнэ. Тэдэ бүлэнүүдэй аяар 608-ниинь дүрбэнһөө үсөөн бэшэ хүүгэдтэй болоно. Гадна 611 гэр бүлын үхибүүдэй эсэгэн гү, али эхэнэ үгы. Тиихэдэ 683 бүлэ эсэггүй, - гэжэ аймагай захиргаанай дэргэдэхи хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгүүдэй комиссион харюусалгата секретарь Татьяна Будаева хөөрэнэ.

Шалгалтын түсхэлдэ аймаг дотор 45 ядуу хүшэр байдалтай гэр бүлэ би гэжэ элирүүлэгдээ. Тэндэ 151 үхибүүн хүмүүжүүлэгдэнэ. Аймагай түб Хурамхаан тосхондо тиимэ бүлэнүүд арбан таба шахуу болоно. Үхибүүдэйн тоо 47-до хүрэнэ.

Аймагай хургуулинуудай, агротехническа лицейн дэргэдэ үхибүүдэй байха интернадууд би.

Шалгалта хэжэ байха үеэр Элһэнэй дунда хургуулийн интернат хаалгатай байшоо. Тус хургуулийн дирекци хүүгэдэйнгээ хамтын байрые түлээгээр хангажа шаданагүй.

Уланхаанай, Дэрээнэй, Аргатын, Хурамхаанай дунда хургуулинуудай дэргэдэхи интернадуудта байгшад эдээ хоолоор дуталдана.

Хаагдаха шахуу байдалда ороод байнабди. Эдээ хоол худалдан абаха мүнгэн тон хүшэрөөр һомологдоно. Үхибүүд гэртэһээ эдээ хоол асарха аргагүйдэнэ, - гэжэ дээрэ дурдагдан хургуулинуудай директорнууд хэлэнэ.

Хүндэ байдалтай бүлэнүүдэй олонхи эхэ, эсэгэнэр ажалгүйшүүл. Тэдэнэр өөһэдөө үхибүүдтэ үгтэһэн мүнгөөр хооллоно. Гэхэтэй хамта хубсаһа хунар, эдээ хоол абаха гэжэ үгтэһэн мүнгыень архишье болгожо ууха ушар даншье һаа олошороо.

Гүрэн түрымнай тулгуури, золгон абаха халаан, улаан бургааһан шэнги ургэжа ябаһан үхибүүд, зоний найдал - хүүгэдэй иимэ хүндэ байдалда ороод байхада яаха болоно? Энэ шухала асуудал зүбөөр шиидхэхэ зэргэтэй ха гээд наһагдана.

Г. БАДМАЕВ, манай корр.

Шатарай булан

ХОЁР УДАА МАСТЕР

Буряад ороной шатарай түүхэд Анатолий Николаевич Сумкинай нэрэ онсо нуури эзэлдэг. Хэнэйшье мэдэхээр, Анатолий Николаевич республикын түрүү нуури эзэлхын түлөө мурьсөөнүүдтэ эдэхитэйгээр хабаадалсахаа гадна, шатарай нургуули эмхидхэхэ хэрэгтэ горигтой нүлөө үзүүлдэг байһан юм.

Манай республикын шатарай ветеран 1953 онһоо 1963 он болотор наадажа ябаха үедөө республикын чемпионой улаан торгон лентэ мурэ дээгүүрээ зургаа дахин нэмэрюулһэн байна. Гадна Буряадай шатаршадай дундаһаа эгээл түрүүлэн уласхоорондын болон Россин спортын мастерай нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм. Анатолий Николаевич үндэр наһатай болошье наа, заочноор (бэшгээр) шатар наадахадаа, иимэ үндэр нэрэ зэргэтэй болобо бшуу.

Анатолий Николаевич яагаад хоёр удаа мастерай нэрэ солодо хүртөө юм гэхэн асуудалда харюусаха дураг хүрэнэ.

А.Н. Сумкин 1968 ондо гэр бүлийгөө аша хаража, Улаан-Үдэһөө Чечен-Ингушай Республикын Гудермес хото зөөжэ ошохо баатай болоо бэлэй.

Ондоо нютагта ерээшье наа, Анатолий Сумкин шатарай наада орхингүй, спортын бүлгэмүүдэй, республикын түрүү нуури эзэлхын түлөө мурьсөөнүүдтэ таһалгаряагүй хабаадажа эхилбэ. Тиин Чечен-Ингушай АССР-эй "Спартак" бүлгэмэй чемпионой нэрэ зэргэдэ 1969 ондо хүртэбэ. Удаадахи жэлүүдтэнь олон наадануудта хабаадахадаа, тус республикын шатаршадай дунда шангай нууринуудые долоо дахин эзэлһэн байгаа. Харин 1974 ондо тус республикын чемпион болоходоо, суглуулагдамал командын бүридэлдэ абтаба. Энэ жэлдэ Хойто-Кавказай түмэр замшадай дунда түрүү нуури эзэлхын түлөө мурьсөөндэ хабаадалсаа. Тиихэдэе дахинаа чемпионой нэрэ зэргэдэ хүртэбэ. 1972 ондо Краснодарай хизаарай Ейск хотодо Россин

Федерациин хахад финалай нааданда хабаадахадаа, дүн хамта 5 очко абажа, мурьсөөндэ хабаадагшадай дунда эрхим үрэ дүн туйлаа хэн.

Гудермес хотын газетын харюусалгата секретаряар хүдэлдэг А.Н. Сумкинда шатарай мурьсөөндэ хабаадахань хүндэ болоһон байгаа. Тиихэдэнь лэ шатарай нааданда заочноор хабаадаха эрмэлзэлдэ абтаа бэлэй. Тиин 1974 онһоо энэ нааданда түрүүшынхэе хабаадаа. 1976 онһоо 12 жэлэй туршада һонирхолтой энэ нааданда Россин болон союзна республикануудай шатаршадагтай наадаа. Тиигэжэ ябаха үедөө уласхоорондын мурьсөөнүүдтэ хабаадалсаба. Энэнь саашадаа шатар наада һонирхолтой болгоходонь, ехэ туһа нэмэри боложо үгөө бшуу. Иигэжэ бэшгээр үнгэргэгдэдэг уласхоорондын наадануудта бүхы партинуудтаа илалта туйлажа, дээдэ классай мастерай норматив дүүргээ. 1983 ондо

норматив дүүргэхын түлөө ямар ехэ оролдолго гаргаа гэжэ һананат!

1992 оной сентябрь нарада Австриин Граце хотодо болоһон заочноор шатар наадагшадай Уласхоорондын Федерациин конгрессэй шийдхэбэрээр Сумкинда уласхоорондын мастерай нэрэ зэргэ олгогдоо бэлэй. Нютагайнай хүбүүшэй энэ амжалтань Россин Федерациин Правительствын

дэргэдэхи Олимпиин наадануудай хүдэлөөндэ туһаламжа үзүүлхэ комитедээр һайшаагдаба. Тиин заочноор шатар наададаг Сумкинда Россин спортын мастерай нэрэ зэргэ олгогдоһон байна.

Нютагайнай хүбүүн А.Н. Сумкин мүнөө дэлхэйн хахад финалай, Европын түгэсхэлэй мурьсөөндэ хабаадалсажа яһаниинь урма баяр түрүүлэнэ

даа. Анатолий Николаевич Германида хэблэгдэдэг "Шатарай заочно наадан" гэхэн журналтай харилсаа холбоотой боложо, оорынгоо шатарай хэдэн наада толилуулһан байха юм.

1993 онһоо Чечен Республикада үймөө хүлгөө үүсхэнэ дайн байдлаанай үедэ А.Н. Сумкин Волгоградай областиин нэгэ тосхон зоожэ ерэнхэй. 1995 ондо Анатолий Сумкин Волгоград хотодо ветерануудай дундаһаа шалгаржа, чемпион болоһон байна.

- Гушаад жэлэй туршада түрэл тоонто нютагһаа холо байхадаа, Улаан-Үдэ хотоёо, сугтаа ажалладаг, хүдэлдэг нүхэдөө ходоодо һанажа, дурсажа ябанаб. Буряад Республикын байгуулагдаһаар 75 жэлэй ойн баярай һайндэрэй урда тээ республикын чемпионууд ябаһан үбгэд, хүгшэдэй дунда мурьсөө үнгэргөө һаатнай, һайн бэлэй, - гэжэ А.Н.Сумкин тон зүб һанамжална.

Республикын эрхим шатаршан ябаһан ветеранай үүсхэлтэ энэ һанамжые дэмжэмээр бэшэ гү?
Тимур ЛАМБАЕВ.

Европын түрүү нуури эзэлхын түлөө түгэсхэлэй мурьсөөндэ илажа, Сумкин урдаа табиһан зорилго эрмэлзэлэе бэлүүлжэ шадаһан байгаа. 1977 онһоо 1986 он болотор дэлхэйн Кубогта хүртэхын түлөө дүрбэдэхи нааданай гурбан шатые дамайгаар дабажа шадаа ха юм. Энээнэйнгээ һүүлшын жэлүүдтэ (1989-1992) уласхоорондын мастерай

**Сагай уларил
ХАБАРНАЙ
ЭХИЛЭЭ**

Наруули газарай, тала дайдын "сагаан хүнжэлые" хэдэн үдэрэй туршада хэхэжэ хаядаг хабарай түрүүшын һара гарба. һарын түрүүшын үдэрнүүдхэ газар игаабаритай дулаан уларил үзэгдэжэ, хаа, хаанагүй сагаан хайлажа, харьялан урдажэ эхилээ.

Республикын Урлэ аймагуудта илангаяа дулааржа хада уулануудай үбэртэй сабшалан, бэлшээрин сагаан ехээр хайлажа, газарай нурган эрээлэн харагдадаг болоболдэ Жэшэнь, мартын 4-нэй үдэр Захаминай аймагай Цахирга эгээл дулаан үдэр тогтожо, 3 градуста хүрэхэн байна. Тиихэдэ Хяагтада - 2, Новоселенгинскэ нэгэ градус дулаан болоо. Энэ үдэр Прибайкалин, хойто нютагуудта 4-6, бусад аймагуудта 0-3 градус хүйтэн байгаа.

Мартын 6 - 7-ной үдэрнүүдтэ бүрхэжэ, туулган хара үүдэн огторгойн уудамар үзэгдэжэ бага зэргээр саһан орохо шуургалха зэргэтэй.

Мартын 8-10-най үдэрнүүдтэ газарнай дахинаа дулааржа, тала дайдын саһан хайлажа харгын захаар, хада уулануудай үбэрөөр харьялан урдаа юм һүнидөө 17-22 градус хүйтэн болобошье, үдэртөө 2-7 градус хүйтэнһөө, зарим нютагуудта 2-7 градус хүртээр дулаархаар хүлээгдэнэ. Мартын 11 - 12-ой үдэрнүүдтэ дахинаа бүрхэжэ, саһан орохоор, һалхилхаар шуургалхаар багсаагдана.

Ц. ЖАЛСАНОВА,
Улаан-Үдэн
гидрометеобсерваторин
таһагыг даагша.

**БРАЗИЛИЙАЙ
ТУҢАЛАМЖА**

Усть-Ордын округай социальна дэмжэлгын жасада Бразилийаа нигүүлсэхэ сэдхэлэй туһаламжа абаба. Россин Федерациин Социальна страхованиин жасада туһаламжа эльгээгдэхэн байна. 12 килограмм шэгнүүрэй, 100 мянган түхэриг сэнтэй, 400 хайрсаг бүхэндэ талхан, хуурай һүн, консервэдэ хэгдэхэн таһаг зүйлэй мяхан, макарон, саагаг гэхэ мэтын эдэе хоол дурдахадана.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай ветеранууд, Россин Зэбсэгтэ Хүсэнуудэй ингалцуй эрэмдэг бэетэй зон энэ туһаламжада хүртэхэ юм.
Е. ЦЫБЕНОВА

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Редактор Ц.Б.ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: ДАШЕЕВА Г. Х., ДОНДОГОЙ Ц. Ц., ЖИНЖИТОВ Б.М.Ж. (харюусалгата секретарь), РИНЧИНОВ С.Д. (редакторай орлогшо), ОЧИРОВ С. Д., ПИНТАЕВ В. П. (хэблэлэй директор), САМБЯЛОВА Т.В.

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ. Каландаришвиллин үйлсэ, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 2 хуудаһан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэлэг 4269. Хэблэлдэ тушаагдаһан цаг 17.00.

"Республиканска типографи" гэхэн АО-до газетэ хэблэгдээ. Директорайнь телефони: 2-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай. Заказ №7719.

Редакциин телефонууд: редакторай - 2-50-96, приёмнын - 2-54-54, редакторай орлогшонорой - 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретариин - 2-50-52, секретаридай - 2-60-91, таһагтунингтын-политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социальна-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлой, эрдэмэй болон нургуулинуудай - 2-60-21 (даагшань), 2-57-63, олонштын хүдэлмэринин ба мэдээсэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректоруудэй - 2-33-61, компьютерна түбэй - 2-66-76. Манай корреспондентнүүд: Агинскда - 3-42-19; Закаменскда - 30-61. "Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 2-49-94, бухгалтерин - 2-23-67, вахта - 2-35-95.